

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER**

**SU SORUNU BAĞLAMINDA ORTADOĞU
BÜTÜNLEŞMESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

**HAZIRLAYAN
Mehmet Bahadırhan ÖZCAN
064229001005**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. Murat ÇEMREK**

Konya 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet Bahadırhan ÖZCAN

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Mehmet Bahadırhan ÖZCAN tarafından hazırlanan “Su Sorunu Bağlamında Ortadoğu Bütünleşmesi” başlıklı bu çalışma 22/01/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Murat ÇEMREK
Prof. Dr. Şaban ÇALIŞ
Prof. Dr. Birol AKGÜN

Danışman
Üye
Üye

İmza
İmza
İmza

Türkçe Özet Formu

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı		Numarası
	Ana Bilim / Bilim Dalı		
	Danışmanı		
Tezin Adı			

ÖZET

İnsan hayatının en önemli yaşamsal kaynağı olan su her gün tükenmekte. Su üzerindeki en büyük anlaşmazlıklar ise Ortadoğu'da görülmekte. Su kaynaklarının yetersizliği, kaynaklar üzerinde hak iddia eden güçlerin fazlalığı, bölgenin çok kültürlü sosyal yapısı ve halen devam etmekte olan çatışma ortamı su sorununu her gün daha da önemli bir hale getirmekte. İşte bu noktada bölgedeki ülkeler çatışma yerine uzlaşma ve paylaşmayı seçerek , suya olan ihtiyaçlarını giderebilir ve belki de bu sayede diğer sorunlarını aşmak içinde uygun bir tartışma zemini ve ortam oluşturabilirler. Bu da bölgedeki birçok sorunu aşmak için büyük bir fırsat olabilir. Türkiye tam da bu noktada kilit bir rol üstlenebilir ve bölgede huzurun ve barışın sürdürülebilir olmasına katkı sağlayabilir. Su, bütünleşmenin tutkalı olabilir. Bu çalışmada suyun sorun olmak bir yana doğru kullanılması durumunda çözümün bir parçası olabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

İngilizce Özet Formu

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı		Numarası
	Ana Bilim / Bilim Dalı		
	Danışmanı		
Tezin İngilizce Adı			

SUMMARY

We are running out of the most important vital source of human life. Fundamental conflicts about the water occur especially in the Middle East. Insufficient water sources, existence of plenty of regional powers having claim to these sources, multi-cultural social background of the region and the current skirmishes make the water problem more and more vital day by day. The countries located in the region can meet their needs concerning water sources and establish a negotiation platform to solve other problems by choosing to compromise instead of conflicting with each other. Therefore such a platform based on compromise could be a suitable opportunity. Turkey can play a key role and contribute to keep the peace sustainable in the region. The water could be the glue of the integration. In this study, it is aimed to show that the water can become the solution if it is managed properly instead of being a problem.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ENTEGRASYON	5
1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.2. ENTEGRASYON KAVRAMI	6
1.3. ENTEGRASYON TEORİLERİ	8
1.3.1. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)	8
1.3.2. Neo-fonksiyonalizm	9
1.3.3. Hükümetlerarasıcılık	10
1.3.4. Güvenlik Toplulukları Yaklaşımı	10
1.3.5. Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri/Aşamaları	12
1.4. SINIRAŞAN SULARIN HUKUKSAL BOYUTLARI	16
1.5. SINIRAŞAN SU KAVRAMI	17
1.6. SINIRAŞAN SULARA UYGULANABİLECEK HUKUKSAL GÖRÜŞLER	18
1.6.1. Mutlak Egemenlik Görüşü (Harmon Doktrini)	18
1.6.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Görüşü	19
1.6.3. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini	20
1.6.4. Adil Kullanım Doktrini	20
1.6.5. Akılcı Hakça ve Optimum Kullanım Görüşü	21
İKİNCİ BÖLÜM: ORTADOĞU	23
2.1. ORTADOĞU'NUN TANIMI	23
2.2. ORTADOĞU'NUN ÖNEMİ	26
2.3. ORTADOĞU'DA ÇATIŞMA ALANLARI	27
2.3.1. Din	28
2.3.2. Etnik/ Kültür	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ORTADOĞU SU SORUNU	31
3.1. GENEL ANLAMDA SU SORUNU	31

3.2. ÜRDÜN NEHRİ ÜZERİNDE Kİ HÂKİMİYET MÜCADELESİ	31
3.3 ÜRDÜN NEHRİ SU POTANSİYELLERİ	32
3.3.1.Yarmuk ve Litani Nehirleri Su Potansiyelleri	33
3.4. ÜRDÜN HAVZASINDA SU PAYLAŞIM DENEMELERİ.....	34
3.5. BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	39
3.5.1 Ürdün İsrail Su Problemine Genel Bakış.....	39
3.5.2 İsrail- Filistin Su Problemine Genel Bakış	40
3.6. DİCLE FIRAT HAVZASI.....	42
3.6.1 Fırat Nehri.....	42
3.6.2. Dicle Nehri.....	43
3.6.3. Ası Nehri.....	43
3.7. HAVZA ÜLKELERİ ARASINDAKİ SU PROBLEMİ.....	44
3.7.1 Türkiye-Irak	44
3.7.2. Türkiye-Suriye	46
3.8. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)	49
3.9. TÜRKİYE’NİN SU PROJELERİ.....	52
3.9.1 Üç Aşamalı Plan	52
3.9.2. Barış Suyu Projesi.....	53
3.9.3 Manavgat Çayı Su Projesi.....	56
3.10. ALTERNATİF SU PROJELERİ.....	57
3.10.1. Atık Suların Arıtılması.....	57
3.10.2. Buzdağı Projesi	58
3.10.3. Desanilizasyon Projesi	59
SONUÇ.....	60
KAYNAKÇA.....	68

GİRİŞ

Yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olan su, son yıllarda dünya kamuoyunun ve Birleşmiş Milletler (BM) dahil uluslararası ve bölgesel örgütlerin gündeminin ön sıralarına yerleşmiştir. Bu durum, hızla artan küresel su ihtiyacının giderilmesinde karşılaşılan güçlükler ile su sıkıntısının gelecek 20-25 yıl içinde birçok bölgede krize dönüşmesi endişesinden kaynaklanmaktadır. Mevcut veriler suyun kriz oluşturması endişelerinin hiç de yersiz olmadığını göstermektedir.¹ Bazı bölgelerde ve özellikle Ortadoğu’da krizin ciddi boyutlara varabileceği tahmin edilmektedir. Böyle bir krizin sınır aşan suları ve bölgeye denizden ve karadan su transferi projeleri nedeniyle Türkiye’yi de yakından ilgilendirmesi ve etkilemesi kaçınılmaz görünmektedir.

Küresel boyuttaki sorunlardan biri de yeryüzündeki su kaynaklarının zamansal ve mekânsal olarak eşit dağılmamış olmasıdır. Bazı bölgeler çok fazla miktarda suya sahip olurken bazı bölgeler de su kıtlığı çekmektedir.

Durumun ciddiyeti karşısında Birleşmiş Milletler (BM) “*Bin Yıl Bildirisi*’nde” güvenli içme suyuna sahip olmayan dünya nüfusunun, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi sonucunda yayınlanan Eylem Planı’nda ise sağlık ve temizlik için gerekli olan suya sahip olmayan nüfusun 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi hedefleri konulmuş ve BM üyesi ülkeler, uluslararası örgütler ve tüm ilgililere bu hedeflere erişilmesi için çaba göstermeleri çağrısında bulunulmuştur.

Suyun son yıllarda uluslararası gündemdeki konuların başında yer almasının bir diğer nedeni de bazı ülkelerin, çeşitli düşünce kuruluşlarının, akademik çevrelerin ve bazı sivil toplum kuruluşlarının (STK) hazırladıkları rapor ve senaryolarda 21. yüzyılda çatışmaların bir kısmının su nedeniyle çıkacağı ve su kıtlığının yol açacağı anlaşmazlıkların dünyada istikrar ve barışı tehdit edeceği yönündeki görüş ve iddiaları olmuştur. Buna paralel olarak, gelecekte su yüzünden çıkması muhtemel krizlerin yönetimi ve çatışmaların önlemesine yönelik mekanizmalar üzerindeki çalışmalar hızlandırılmıştır. İster olumlu ister olumsuz senaryoların geçtiği yani

---

¹ Türk dış politikasında “su sorunu” sıkça bahsedilen ve tartışılan bir konudur. Bu soruna ilişkin, Türk tezlerine yakın bir analiz için bakınız: Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, London: The Royal Institute of International Affairs and Pinter Publishers, 1991, ss. 24-27.

oylandığı mecra değişmemektedir. Ortadoğu özellikle felaket senaryolarının oynandığı yerdir.

Bugün Orta Doğu diye anılmakta olan bölge, doğuda Umman Denizi'nden batıda Fas'a, güneyde Mısır'dan kuzeyde Karadeniz ve Hazar Denizi'ne uzanan, üzerinde yüz yirmi milyon insanın ve altında dünya petrollerinin yarısından fazlasının bulunduğu bir alanı kapsamaktadır.

Kurak, yer üstü ve yeraltı suları az olan Ortadoğu'da, bu hayat kaynağını daha da kıymetli kılan fonksiyonlar var. Yörenin nüfusu yılda ortalama %3 artmaktadır. Bazı yerlerde yaygın yoksulluğa rağmen nüfus artışı zaten gerileyen sınırlı su kaynaklarını daha da zorluyor. Bir de eski alışkanlıkların etkisiyle su israfı, kıtlığın giderek daha da artmasına neden oluyor. Bugün Ortadoğu da birçok ülkeyi kapsayan su paylaşımı sorunu yaşanıyor. Sorun alanlarının ilki eski uygarlıkların, efsanelere konu olmuş mücadelelerin beşiği olan Ürdün (Şeria) Nehri havzasıdır. Bu havzada; Ürdün, Suriye, İsrail ve Filistin arasında su rekabeti yaşanmaktadır. Bir başka ihtilaf kaynağı da tarihin ilk uygarlığının yeşerdiği Mezopotamya'dır. Bu destansı ismi yaratan, Türkiye'nin doğusundaki dağlardan doğup, Suriye ve Irak'a hayat verdikten sonra Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ve Dicle nehirleridir.²

Ortadoğu da artık en önemli sıvı, petrol değil, su'dur. Bir süre sonra petrolün bölgede kıtlaşacağı herkes tarafından bilinen bir gerçektir. İlerleyen teknoloji ile alternatif enerji kaynakları aranmaktadır ama suyun alternatifi yok! Bu yüzden özelde Ortadoğu da genelde dünyada petrol tükendiğinden çok sonra bile su kaynakları üzerinde büyük bir rekabet ve çekişme sürecektir.³ Bu çekişme sürecinde de Türkiye'nin su konusundaki öneminin ve ağırlığının, bölgedeki su kıtlığının yakın bir gelecekte krize dönüşmesi ihtimali nedeniyle giderek artacağı tahmin edilmektedir. Bu durum, aynı zamanda Türkiye'nin sorumluluklarını da artıracaktır. Sınır aşan sular konusunda gerçekleştirilmeye çalışılan ve genellikle aşağı kıyıdaş ülkeleri kayırıcı nitelikte olan kodifikasyon çalışmalarının önümüzdeki yıllarda yoğunluk kazanacağı, Avrupa Birliği (AB)'nin de su konusundaki mevzuat ve uygulamalarını geliştireceği ve aday ülkeleri uygulama kapsamına alması

² Doğu Ergil, "Orta Doğu'da Su Savaşları Mı?", *A.Ü Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: Ocak-Haziran 1996, s. 54

³ A.g.e., s. 56

beklenmektedir. Bu durumda Türkiye'nin suya dayalı projelerini bir an önce tamamlaması, su konularında uluslararası platformlardaki gelişmeleri yakından izlemesi ve su politikasını yeni gelişmeler ışığında gözden geçirmesi giderek artan bir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda bu tezde, sınır aşan suların tanımını, hukuki boyutunu, gitgide gerginleşen Ortadoğu su bunalımlarını, ülkelerin bakış açılarını ve son olarak su bunalımının giderilmesi için alınabilecek çözüm önerileri ortaya koyulmuştur. Ürdün Havzası ve Dicle Fırat Havzası sorunları, potansiyelleri ve ülkeler bazında değerlendirmelere kadar çok yönlü bir şekilde ele alındı. Özellikle problem Türkiye ve güney komşuları açısından detaylı bir şekilde incelendi. Bu detaylı incelemenin nedeni Türkiye'nin dev projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) bağlı olarak çıkan sürtüşmelerin, gerginliklerin ortaya çıkarılmasıdır.

Bu tezin konusu gereği Ortadoğu'da su meselesi çerçevesinde bir entegrasyondan bahsedilmektedir. Ancak bu entegrasyon algısında AB gibi bir politik yapı konsepti yoktur. Hatta Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) gibi ekonomik alanla sınırlandırılmış bir yapı da söz konusu değildir. Yani AB ve AET örneğinden hareketle, parlamenter bir yapı, Komisyon, Konsey, Adalet Divanı vd. gibi devlet aygıtlarına benzer üst yapılar, tezimizin Ortadoğu'da su meselesi çerçevesinde kurgulamaya çalıştığı entegrasyon girişiminde yoktur, zaten olması da pek muhtemel değildir. Böylesi bir teknokratik/örgütsel yapı yerine su meselesi çerçevesinde bir "ortak algı" oluşturulmak istenmektedir. Burada da Deutsch'un bir entegrasyon oluşması için gerekli asgari unsuru olan "topluluk olma hissi" ilkesinden hareket edilmiştir.

Bu bağlamda, su sorununun çözülebilmesi için tarafların *ortak algı*, ortak bakış, ortak ihtiyaçlar ve ortak menfaatler üzerinde uzlaşmaları gerekmektedir. Bu da kompleks bir yapının inşasını öngören AB vari bir entegrasyon girişimi ile değil, bölgenin kimliğine daha uygun olan "konferanslar sistemine" benzer ve sadece su meselesinde söz sahibi olacak bir "komisyon" şeklinde girişimleri içeren bir entegrasyonla mümkündür.

Yukarıda ifade edilen varsayımdan hareketle entegrasyonun tezimizde ihtiva ettiği anlama rağmen, uluslararası sistemde tartışılan belli başlı entegrasyon teorilerinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu amaçla AB'ye yön veren

entegrasyon teorilerinden fonksiyonalizm, neo-fonksiyonalizm ve hükümetlerarasıcılık (intergovernmentalism) ile, Karl Deutsch'un entegrasyon algısını yansıtan güvenlik toplulukları kuramına ve son olarak da ekonomik entegrasyon türlerine değinmek gerekmektedir. Bu sayede Ortadoğu'da su meselesi bağlamında oluşturulması muhtemel bir entegrasyonda, temel dinamikler olan “ortak bakış, ortak menfaat algısı ve ortak hareket etme kabiliyetinin” Ortadoğu'da nasıl tesis edilebileceğine dair çıkarımlar elde edilebilir. İşte bunu sağlamak için ilk bölümde entegrasyon olgusunu ve en başarılı bütünleşme diyebileceğimiz Avrupa Birliği bağlamında genelde entegrasyon teorileri, özelde ise Haas'ın entegrasyon algılamasını ve kavramsal bir giriş olması hasebiyle sınıraşan su kavramını ve paylaşma yöntemlerini irdeledik.

İkinci bölümde ise Ortadoğu'nun tanım ve tanımlanma sorunu ile birlikte Ortadoğu'da bütünleşmeyi etkileyen unsurları, bu unsurların Ortadoğu'ya bakışı, nedenli etkilediği ve bütünleşmeye hizmet etmesi gereken olguların Ortadoğu özelinde nasıl ayırtırmak için kullanılan unsurlar haline geldikleri ele alındı.

Üçüncü bölümde ise anahtar kelimeyi oluşturan “su” kavramını önce Ürdün Havzası ve Dicle Fırat Havzası ve bu havzaları oluşturan ülkelerin sorunları ve projeleri sırasıyla incelenmiştir. Sonuç olarak suyun doğal bir kaynak olmasından öte zannedildiği gibi çatışmayı değil, bütünleşmeyi tetikleyen bir unsur olabileceği gerçeği üzerinde durulmuştur. Bu gerçekten hareketle, su özelinde beraber çalışmak belki diğer alanlarda da bir beraberlik hissi oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Sanılanın aksine tükenen bir kaynak tükenmeyecek bir enerji sağlayabilir. Bu da ancak “nadir olanın paylaşılması” (sharing of rare) ve bu işbirliğinin dalga dalga bütün coğrafyaya yayılması ile mümkün kılınabilir. Özellikle Türkiye'nin aktif politikalarının ortak hareket etme güdüsü yaratabileceğini, Türk Dış Politikasındaki Ortadoğu algısının olumlu yöndeki değişimi ve bölgede ihtiyaç duyulan güven ve istikrar ortamına sağlayacağı katkı, buna bağlı olarak ortak düşünmek ve nihayetinde ortak hareket etmeyi sağlayabilir. Bu da Ortadoğu için yeni bir milat olabilir. Bugün su sorunu gibi sorun olarak saydığımız birçok ön kabul yarın bu bağlamda bütünleşmenin unsurları haline gelebilir...

BİRİNCİ BÖLÜM: ENTEGRASYON

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dünyada yaşanan büyük savaşlar, ekonomik bunalımlar gibi insanlar üzerinde önemli etkiler bırakan gelişmeler, uluslararası politikayı ve uluslararası ilişkileri de bu bağlamda etkilemiştir. Bu süreçte Uluslararası İlişkiler disiplinde hâkim paradigmalardan dönem dönem değişikliğe uğramış, ilerleyen süreçte devletin uluslararası ilişkilerde temel aktör olma konumu irdelenmiş, devletin yanında birçok yeni aktör uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmaya başlamıştır. Devlet dışı aktörlerden özellikle uluslararası örgütler barış çalışmalarında odak noktası olmuştur.

Küreselleşme sürecinin olumlu katkılarından birisi olarak, devletler (hatta uluslar) arasında barışçıl ilişkilerin gelişimine de katkı sağlayan karşılıklı ilişkilerde “işbirliğinin” artması uluslararası ilişkilerin devlet merkezli, güç mücadelesiyle tanımlanan yapısının da değişmesine neden olmuştur. Daha sonraları “karşılıklı bağımlılık” olarak adlandırılacak olan olgu, devletler arasında karşılıklı işbirliğinin, ortak hareket etme yeteneğinin, hatta Habermas’ın deyimiyle “sınıraşan hareketliliğin” (*transaction*) iyice yerleşmeye başlamasıyla beraber küresel düzlemde birçok entegrasyon girişimine yol açmıştır.

Entegrasyon girişimleri genelde uluslararası/ulusüstü örgütler vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenmiştir ve bu anlamda birçok alanda örgütsel yapılar kurulmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın yıkıcı sonuçları sonrasında barış merkezli birçok örgüt kurulmuştur. Askeri, ekonomik, kültürel birçok alanda kurulan örgütlerin tamamı üye devletler arasında kurulan iyi niyet ilişkilerinin sonucudur. Devletleri birçok alanda böylesi örgütsel yapılar kurmaya sevk eden nedenlerin başında ise, devletlerin tek başlarına çözemeyecekleri sorunları ortak eylemle çözmeye çabası gelmektedir.

Bu durum küresel yapılanmaların ve üst kurumlaşmaların önemini artırmış ve dünyanın bir çok bölgesinde entegrasyon hareketleri görülmeye başlamıştır. Entegrasyon değişimle ilgili bir kavram olup bir siyasal topluluğu veya bütünleşmiş toplumu ifade etmek için kullanılmıştır. Entegrasyonlar öğeleri arasında şiddet unsurlarının azaldığı bunların yerini karşılıklı bağımlılık, ortak yarar ve iş birliğinin

aldığı bir yapılanma türüdür. *Deutsch*'a göre entegrasyon “genel anlamda aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan birimlerin ayrı ayrı tek başlarına sahip olmadıkları özelliklere sahip yeni bir sistem meydana getirmeye yönelik ilişkilerdir”.⁴

İkinci Dünya Savaşının ardından, Avrupa coğrafyasının yeniden yapılanmasında “entegrasyon girişimleri” önemli bir rol oynadı. Avrupa Birliğini oluşturan kurucu anlaşmalardan olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuran anlaşma (1951), Avrupa'da belli ülkelerdeki kömür ve çelik sanayilerinin entegrasyonunu öngörürken, AB projesi Avrupa'da kapitalist sistemin başta Sovyetler Birliği'ne karşı olmak üzere dünya ölçeğinde rekabet gücünü koruyabilme amacı güttü. Böylesi bir yaklaşım üzerine şekillenen entegrasyon kavramının üçüncü dünya ülkelerine ihracı ise 1960'lı yıllarda kalkınma amaçlı modeller üzerinden gerçekleşti. Gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında yapacakları entegrasyonun kalkınmaya hizmet edeceğine dayanan bu varsayımın sonuçları aslında bu ülkelerdeki çok uluslu şirketlerin etkinliğini artırma ya da belli sanayilerini dışarıya daha bağımlı hale gelmesi şeklinde yaşandı.

Uluslararası alanda AB örnek alınmak suretiyle bir çok entegrasyon gerçekleştirme çabası mevcuttur. Ancak entegrasyon girişimlerinde AB'ye benzer bir kurumsal yapının olması mecburi değildir. AB muhtevası ve ulaşılmış olduğu entegrasyon düzeyi bakımından *sui generis* bir yapıdır ve Kıta Avrupası'nda uygulanabilir bir girişimdir. Aksi halde mevcut yapısıyla AB'yi Afrika'da ya da Asya'da (Şangay İşbirliği Örgütü yerine) işlevsel kılmak pek de mümkün değildir. Her bölgede girişilecek entegrasyon girişiminin başarısı, o bölgeye mahsus ihtiyaçlara ve kültüre uygun olmasına göre şekillenecektir. Dolayısıyla entegrasyon girişimlerini değerlendirirken öncelikle “entegrasyon” kavramının ne anlama geldiğini, nasıl gerçekleştirildiğini irdelemek gerekmektedir.

1.2. ENTEGRASYON KAVRAMI

Ernst Haas entegrasyonu siyasal aktörlerin sadakatlerini, beklentilerini ve siyasal eylemlerini, kurumları aracılığıyla üye devletler üzerinde yetkilere sahip olabilecek yeni bir merkeze kaydırma konusunda ikna edilmeleri süreci olarak

⁴ Karl Deutsch vd. (eds.), *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton, Princeton University Press, 1957, s. 85.

tanımlamaktadır.⁵ Amitai Etzioni'ye göre zorlama araçlarını kullanabilme yetkisine sahip bir siyasal topluluk oluşturmak için entegrasyon önemli bir koşuldur. Oluşturulan bu siyasal topluluk aynı zamanda kaynak ve ödüllerin dağıtılmasında karar verme merkezine sahiptir ve ayrıca topluluk, vatandaşları için bir kimlik oluşturabilecek bir topluluktur.⁶ Entegrasyon ayrıca siyasal aktörlerin, çeşitli düzeylerde siyasal eylemlerini ve beklentilerini bir merkeze aktarma konusunda ikna edilmeleri sürecidir. Lindberg siyasal entegrasyonu ortak katılımın ve düzenli karar almanın söz konusu olduğu çeşitli toplumsal grupların oluşturduğu kolektif karar verme sistemine sahip bir uluslar arası sistemi oluşturma amacının bir parçası olarak görmektedir.⁷

Yukarıda görüldüğü üzere bir çok yazar tarafından bir bütün oluşturma süreci olarak tanımlanan entegrasyon Galtung'a göre yeni bir aktör oluşturma süreci olarak ifade edilmektedir. Deutsch entegrasyonu ayrı ayrı birimlerin uyumlu bir yapı oluşturmaları olarak görmektedir.⁸ Bütünleşme bazı bilim adamlarına göre süreç, bazılarınca bir koşul bazılarınca ise her ikisini bir den içeren bir yapılanmadır. Keohane ve Nye entegrasyon ile karşılıklı bağımlılık arasında doğrudan bir bağlantı kurmuş ve bunların birbirlerini teşvik eden süreçler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Burada karşılıklı bağımlılık hem devletlerin arasındaki karşılıklı bağımlılığı hem de dünya sisteminin herhangi bir yerinde meydana gelen bir değişikliğin ya da gelişmenin sistemin bir diğer tarafında yer alan devletleri etkilemesi anlamına gelmektedir. Bu noktada entegrasyon karşılıklı bağımlılığa yol açacağı gibi, karşılıklı bağımlılık da entegrasyona yol açabilmektedir. Nihai olarak entegrasyon siyasal, ekonomik ve toplumsal bütünleşme olarak incelenebileceği gibi çok çeşitli düzeylerde de ele alınabilecek bir olgudur.

⁵ Ernst B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces (1950-1957)*, Stanford: Stanford University Press, 1958, s. 16, Ayrıca bkz, Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002, s. 406

⁶ Amitai Etzioni, *The Active Society: A Theory of Societal and Political Processes*, London: Collier-MacMillan, 1968, ss.551-552, Ayrıca bkz. Andres Rivarola Puntigliano, "Global Shift: The UN System and the New Regionalism in Latin America", *Latin American Politics And Society*, Vol. 49, No. 1, s. 49.

⁷ Leon N. Lindberg, Stuart A. Scheingold, *Europe's Would-be Polity: Patterns of Change in the European Community*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1970, s. 140.

⁸ Deutsch vd., a.g.e , s. 85.

Bütünleşmenin amacı ise Deutsch tarafından dört ana başlık etrafında sıralanmıştır. Bunlar barışı korumak, daha büyük ve çok amaçlı kapasitelere ulaşmak, belli özel görevleri ifa etmek, yeni bir imaj ve kimlik kazanmak.⁹ Bahsedilen bu dört başlık da deneme yanılma yoluyla test edilebilecek düzeydedir. Barışın gerçekleşip gerçekleşmediği, devletlerin herhangi bir büyüme sağlayıp sağlamadıkları, bütünleşme için üzerine düşen görevleri yerine getirip getirmediği gözlemlenebilir.

Yine Deutsch bu amaçların gerçekleşebilmesi için birtakım koşulların var olması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu koşullar ilk olarak birimlerin birbirlerine olan yakınlık duygusu, ikinci olarak değerler ya da ortak kazanımlarda uyum olması, üçüncü olarak karşılıklı hassasiyet ve son olarak da belli ölçülerde ortak bir kimlik ve sadakate sahip olunmalıdır.¹⁰

1.3. ENTEGRASYON TEORİLERİ

1.3.1. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

Çağdaş entegrasyon teorisiyle ilgilenen yazarların hareket noktaları genelde fonksiyonalizmdir. Kendisinden sonraki birçok yazar için ilham kaynağı olan Mitrany için de çıkış noktası aynıdır. Mitrany çalışmalarında artan hükümet sistemlerinin giderek karmaşık hale gelmesinin, politik olmayan konularla daha fazla yüz yüze gelmesine neden olduğunu, teknik konuların artan bir şekilde öneme sahip olmaya başladığını bu durumun uluslararası işbirliğini zorunlu hale getirdiğini söylemektedir.¹¹ Bu durumunda belli konuların çözümü için uluslararası alanda fonksiyonel örgütlerin kurulmasına yol açtığından bahseder. Bir anlamda söz konusu olan bir teknik gelişmenin ve işbirliğinin diğer teknik alanlarda da bir işbirliğini tetikleyeceğini söyler. Dallanma (*ramification*)¹² adı verilen bu doktrine göre belli bir alanda başlayan fonksiyonel işbirliği, diğer alanlarda da etkisini gösterecek ve yeni bütünleşmelere neden olacaktır.

⁹ A.g.e., ss. 29-43.

¹⁰ A.g.e., ss. 36-37.

¹¹ David Mitrany, *A Working Peace System*, Chicago, Quadrangle Books, 1966, s. 96.

¹² David Mitrany, "The Functional Approach to World Organization", *International Affairs*, No. 3, July, 1948. ss. 354-356.

Uluslararası ilişkilerde fonksiyonalizmin çok sayıda ortak görevin belli fonksiyonel örgütlere bırakılması arzusuna dayandığından bahseden Deutsch, bu örgütlerin onu oluşturan üye ülkelere karşı güç ve otorite bakımından üstün olmasından dolayı supranasyonal bir özelliğe sahip olduklarını ifade eder.¹³ Bu haliyle fonksiyonalist teori, savaşın önlenmesi ve barışın korunması için gerekli olan ekonomik ve toplumsal işbirliğinin gelişmesini açıklayan bir teoridir. Nihai olarak fonksiyonalizm savaşa neden olan öznel koşulların ortadan kaldırılması ve barışın sağlanması için global bir kurumsal sistem oluşturulmasının ön adımını teşkil edecek fonksiyonel bütünleşmelere gidilmesini öngörmektedir. Devletleri bir parça egemenliklerinden vazgeçerek birlikte topluluk halinde yaşamaya alıştırmamızın da bu yolla mümkün olacağını varsayar.

1.3.2 Neo-fonksiyonalizm

Ekonomik, sektörel ya da teknik alanda başlayan bir işbirliği, ilişkilerin artması ile birden çok alanda işbirliğini gerektirmekte ve sonuç olarak süreç uzun vadede daha büyük bir kurumsal yapının oluşmasına gereksinim duymaktadır. Bu bağlamda fonksiyonalizm kısıtlı kalmakta ve neo-fonksiyonalizm yaklaşımı bu açıklayıcı olmaktadır.¹⁴

Neo-fonksiyonalist çerçevede entegrasyon, pek çok farklı ulusal düzlemdeki siyasal aktörün beklentilerinin ve siyasal faaliyetlerinin var olan ulus-devletler üzerinde yasama gücüne sahip olan ya da bunu talep eden kurumları bulunan yeni bir merkez/otorite oluşturmaya ikna olmalarıdır.¹⁵ Haas, evrensel ekonomik çıkar gruplarının ortak gereksinimleri belirlemede belirleyici unsurlar olduğunu belirterek bölgesel entegrasyon girişimlerinin ulusal topluluklara (yani devlete) benzer bir yapıya bürünebileceğinden bahsetmiştir.¹⁶

Neo-fonksiyonalizm fonksiyonalizmin eksik kaldığı kısımları, yine fonksiyonalizmin araçlarını kullanarak/geliştirerek tamamlama yolunu tercih etmiştir. Mitrany'nin dallanma (*ramification*) olarak tanımladığı, entegrasyon

¹³ Karl Deutsch, *The Analysis of International Relations*, N.J, Prentice Hall, 1968, s. 272.

¹⁴ Beril Dedeoğlu, *Adım Adım Avrupa Birliği*, İstanbul, Okumuş Adam, 2006, s. 38.

¹⁵ Ernst Haas, *The Uniting of Europe*, Stanford, Stanford University Press, 1958, s. 16.

¹⁶ Ernst Haas, *Beyond the Nation State*, Stanford, Stanford University Press, 1964, s. 46.

sürecinin zaman içerisinde diğer sektörlere de yayılması olayını neo-fonksiyonalistler “yayılma etkisi” (*spill-over effect*) olarak geliştirmişlerdir. Neo-fonksiyonalistlere göre ekonomik entegrasyon yayılma etkisi sayesinde nihayetinde politik birliğe ulaşabilir.¹⁷

1.3.3. Hükümetlerarasıcılık (Intergovernmentalism)

Hükümetlerarasıcılık realist paradigmanın zaviyesinde gelişen bir yaklaşımdır. Fonksiyonalizmin teknokrat ağırlıklı içeriğine karşın devleti hala aktif unsur olarak kabul eden hükümetlerarasıcılara göre uluslararası sistemde temel aktör devlettir ve devletlerin oluşturduğu uluslararası sistem de anarşiktir. Bu anarşik sistemde entegrasyon girişimleri ancak ulusal hükümetler tarafından gerçekleştirilebilir.¹⁸ Bu çerçevede hükümetlerarasıcılara göre entegrasyon politikaları realist paradigmaya uygun olarak gelişen ulus devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirilen politikalarıdır.¹⁹

1.3.4. Güvenlik Toplulukları Yaklaşımı

Karl Deutsch’a göre eğer entegrasyonun amacı bütünleşmiş siyasal birimler arasında barışın korunması değil de genel ve özel amaçlar için daha büyük bir güç elde etmek ortak bir rol kimliğine sahip olmak veya belli ölçüde bu amaçların tamamına ulaşmak ise o zaman ortak bir hükümete sahip olan birlik tercih edilmelidir. Eğer amaç yalnızca barışı muhafaza etmek ise o zamanda oluşturulması daha kolay olan plüralist bir birlik tercih edilebilir.²⁰

1.3.4.1. Amalgam Güvenlik Toplulukları

Böyle bir topluluk aynı zamanda “güvenlik topluluğu” olarak da anılabilir. Bu tarz bir topluluğa örnek olarak Birleşik Krallık gösterilebilir. Federasyon benzeri

¹⁷ Şaban Çalış, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, 4. baskı, Ankara, Nobel, s. 45.

¹⁸ Hans Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, 1967, s. 513.

¹⁹ Andrew Moravcsik, “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 1993, s. 486.

²⁰ Deutsch vd., a.g.e., s. 272

bir bütünleşme olan böyle bir birliktelik için Deutsch belli koşulların var olması gerektiğinden bahseder bu koşullar;

- Ortak bir siyasal davranış kalıbının yaratılabilmesi için iki toplumun sahip olduğu temel değerlerin aynı olması gerekmektedir.
- Dünyada farklı ve diğer insanlarca cazip görülebilecek, imrenilecek bir yaşam tarzının olması
- Güçlü beklentiler ve ekonomik bağlardan insanların ciddi kazanımlar elde edebilmesinin sağlanması ve devlet için iyibir ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi
- Bütünleşecek ülkeler arasında karşılıklı sağlam, sarsılmaz önemli toplumsal iletişim bağlarının bulunması
- Bütünleşecek ülke insanları arasında hareketliliğin yüksek seviyede olması gerekmektedir.²¹

Yukarıda sayılan koşulların var olması halinde amalgam güvenlik toplumundan bahsedebilmek imkân haline gelebilecektir. Deutsch bir güvenlik topluluğu oluşturmanın bunların dışında bazı toplumsal, ekonomik ve psikolojik koşulları gerektirdiği üzerinde durur.

Bir güvenlik topluluğu yaratılırken psikolojik anlamda savaş karşıtı bir duruş sergilenir. Savaş üye devletler tarafından gayri meşru olarak kabul edilir ve savaş hazırlığı içerisinde olan devlet, diğerlerince dışlanır.

1.3.4.2 Fonksiyonel Amalgam Topluluklar

Yine Deutsch'a göre böyle bir toplulukta bir takım görevler ortak organlar tarafından yürütülürler.²² Bu yürütülen görevler öyle çok önemli görevler olmayıp amalgam topluluklarda olduğu gibi bir egemenlik devride söz konusu değildir. Bu nedenle bu topluluklar kısmi olarak nitelenirler. Günümüzde bu tarz oluşumlara örnek olarak Konfederasyonlar örnek gösterilebilir. 19. yüzyıldaki Alman gümrük birliği İsviçre kantonları bu konuda ele alınabilecek yapılanmalardır.

---

²¹ Deutsch, a.g.e, s. 272.

²² Deutsch vd., a.g.e., s.37

1.3.4.3 Plüralist Güvenlik Toplulukları

Çoğulcu güvenlik topluluklarını oluşturmak ve devam ettirmek, amalgam topluluklara göre daha kolaydır. Barışın korunması açısından da oldukça etkili bir yapılanmadır. Deutsch a göre bu toplulukların varlığı; temel siyasal değerlerin varlığı ve uygunluğu, hükümetlerin dış politikada hassas ve duyarlı olması ve gereksinimlere ivedilikle karşılık verebilmesi ve üye devletlerin birbirlerinin siyasal, ekonomik ve toplumsal davranışlarını önceden belirleyebilmesi gibi olguların varlığı gerekmektedir.²³ Görüldüğü gibi çoğulcu bir topluluk yaratabilmek için sınırlı ve az sayıdaki koşulların varlığı bile yeterli olabilmektedir. Temel koşul savaş olasılığının azalmış ve dış politikada çözüm yolu olmaktan çıkmış olması gerekir. Bu çerçevede birleşmenin siyasal çerçevesinin de oluşturulması gereklidir.²⁴

1.3.5. Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri/Aşamaları

20. yüzyılda hızla gelişen küreselleşme eğilimiyle, ülkeler bir yandan bu eğilimin beraberinde getirdiği yoğun rekabetten korunabilmek ve dünya ile bütünleşme sürecini hızlandırabilmek amacıyla çeşitli zamanlarda ekonomik bütünleşme sürecine girmişlerdir. Genel olarak ekonomik bütünleşme, ulusal ekonomiler arasındaki bölünme ve parçalanma derecesini azaltmak amacıyla yapılan uğraşlar şeklinde tanımlanabilir.

Karlık, ekonomik bütünleşmeleri “Birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmet akımlarına serbesti sağlayıp, mal ve ticarete engel olan kısıtlamaların ortadan kaldırılarak bir ortak pazarın oluşturulmasıdır”²⁵ şeklinde tanımlamaktadır. En genel tanımlama ile ekonomik bütünleşme; birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmet akımlarına serbesti sağlayıp, ticarete engel olan kısıtlamaları ortadan kaldırarak bir ortak pazar yaratmaktır. Böylece bütünleşme ile daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük çapta üretimin sağlayacağı imkânlardan yararlanma fırsatı doğacaktır.

Ekonomik bütünleşme teorisi, bir grup ülkenin aralarındaki ticareti serbestleştirici politikalar izlemelerini konu edinir. Ülkeler ekonomik bütünleşme

²³ A.g.e., ss.41-56

²⁴ Arı, a.g.e., s.410

²⁵ Rıdvan Karlık, *Uluslararası Ekonomi*, İstanbul, Beta Yayınları, 5. Baskı, 1998. s.19

akımlarına katılarak üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refah düzeylerini arttırmayı amaçlarlar. Bu anlamda bütünleşmeler, siyasi bakımdan bağımsız ülkeleri ekonomik yönden birbirine daha bağımlı duruma getirmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin, hızlı üretim artışına karşın iç ulusal piyasalarının yetersizliği, ekonomik birlikler oluşturularak piyasanın genişletilmesine yardımcı olurken, az gelişmiş ülkeler de iç piyasalarını birleştirmek yoluyla sanayileşme hızlarını yükseltmeye çalışmaktadırlar. Ekonomik bütünleşmenin çeşitli aşamaları vardır. Genel kabul görmüş aşamalar 1- Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 2- Serbest Ticaret Bölgeleri, 3- Gümrük Birliği, 4- Ortak Pazar, 5- İktisadi Birlik, 6- Ekonomik ve Parasal Birlik.²⁶

1.3.5.1 Ekonomik İşbirliği Anlaşması

En dar kapsamlı ekonomik bütünleşme şekli, ekonomik işbirliği anlaşmasıdır. Burada, anlaşmaya taraf olan ülkeler, belirli mallar üzerindeki gümrük tarifelerini kaldırır. Bu tip birleşmede asıl amaç, taraflar arasındaki ticaret hacmini arttırmak, uluslararası ticarete ait çeşitli engelleri ortadan kaldırarak bu alandaki kontrolleri en aza indirmektir. 1932 yılında İngiltere ile Commonwealth arasında kurulan Commonwealth Ekonomik İşbirliği Sistemi, bu tip ekonomik bütünleşmeye örnek olarak verilebilir.

1.3.5.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi, üyeleri arasında ticareti kısıtlayan veya engelleyen tarife ve kotaların kaldırıldığı, üyelerin birlik dışında kalanlara karşı ise Ortalama Gümrük Tarifesi (OGT) uygulama zorunluluğunun olmadığı ekonomik bütünleşme şeklidir. Bölgeye giren mal ve hizmetler için yaratılan ortak piyasa, üretim faktörlerinin girişine açık değildir. Bu tür birleşmelerde, ekonomi politikalarının ve kurumların uyumlaştırılması ve birliği söz konusu değildir. Dolayısıyla bölge dışında kalan ülkelere karşı her ülkenin bağımsız olarak belirlediği ekonomi politikası uygulanır. Serbest ticaret bölgelerinde amaç, üye ülkeler arasında mal ve hizmetlere

²⁶ Süleyman Uyar, “Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi”, www.econturk.org/dtp13.htm; Ayrıca bakınız Dedeoğlu, a.g.e. ss. 41-51.

ilişkin ticareti serbestleştirerek ortak bir pazar yaratmaktır. Ticaretin serbestleşmesi, AB’de olduğu gibi tüm ekonomik faaliyet dalları için geçerli olabileceği gibi, EFTA’ da olduğu gibi belli bir sektör için, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu’nda olduğu gibi belli bir mal grubu için oluşturulabilir.

1.3.5.3 Gümrük Birliği

Gümrük Birliği üyelerin karşılıklı ticaretleri üzerindeki gümrük tarifeleri, kotalar, ithal ve ihraç yasaları gibi her türlü engel veya kısıtlamaların kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bütünleşme şeklidir. Gümrük Birliği ile mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmış ve bütünleşmeye katılan ülkeler arasındaki mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri ile dış ticaret kontrolleri kaldırılmakta; üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri eşitlenmektedir.

Gümrük Birliği, tarihte en çok görülen bütünleşme şeklidir. 1834 yılında birçok bağımsız Alman devletin kurduğu Zollverein ve 1957’de kurulan AET, Gümrük Birliği’nin en güzel örneklerindedir. AB her şeyden önce bir gümrük birliğidir. AB’deki gelişmeler bütünleşme kuramının temelini oluşturan Gümrük Birliği’nin diğer bütünleşme biçimlerini kapsayacak şekilde genişletilmesine neden olmuştur. Gümrük Birliği, serbest ticaret bölgelerine göre daha geniş kapsamlı bir ekonomik bütünleşme sürecidir.²⁷ Burada, serbest ticaret bölgelerindeki şartlara ek olarak birliğe üye ülkelerin serbest ticaret politikası izleme imkânları kısıtlanmıştır. Buna göre GB, serbest ticaret bölgesine göre daha ileri bir ekonomik bütünleşme derecesidir.

1.3.5.4 Ortak Pazar

Ekonomik bütünleşmenin üçüncü aşaması ortak pazardır. Ortak Pazar, Gümrük Birliği’nin tüm unsurlarına ek olarak emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımını engelleyen bütün unsurların ortadan kaldırıldığı, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir

---

²⁷ İbrahim S. Canbolat, *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği: Bir Dönüşümün Analizi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998 s. 45.

bütünleşme şeklidir. Ortak Pazar içinde yer alan ülkedeki sermaye için, en uygun yatırım alanı bulmak serbest hale gelirken, emek de üye ülkeler arasında serbestçe dolaşarak kendi becerisine uygun iş ve ücreti elde etme olanağına sahiptir. Gerek mal ve hizmet piyasalarında gerekse üretim faktörleri piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması, ortak pazar içinde faktör fiyatlarının eşitlenmesini ve kaynakların etkin kullanılmasını sağlayacaktır. Ortak pazarın en başarılı örneği Avrupa Birliği 'dir.

1.3.5.5 İktisadi Birlik

İktisadi birlik, birliğe üye ülke ekonomilerinin tam olarak birleştirilmesidir. Ortak pazar aşamasına ek olarak ekonomik birlik; ekonomik, parasal ve sosyal politikalar ile kurumların birleştirilmesini öngörür. Özellikle tek para sistemi, merkez bankası ve birleştirilmiş mali sistem ile ortak dış ticaret politikalarının uyumlaştırılması iktisadi birliğin temelini oluşturur.

1.3.5.6 Ekonomik ve Parasal Birlik

Ekonomik ve parasal birliğin, iktisadi birlikten farkı ulusal ekonomik bağımsızlığın büyük ölçüde kaldırılması ve bunun yerini uluslar üstü bir otoritenin almasıdır. Birliğe üye ülkelerin ulusal paraları arasında sabit kur ilişkisi olup, üyeler arasında ulusal para ve maliye politikaları uyumlaştırılmaktadır. Ekonomik ve parasal gelişmeler ile politikalar arasında karşılıklı etkileşim söz konusu olduğundan, ekonomik bütünleşmenin tutarlı olabilmesi için ekonomik ve parasal unsurlar arasında uygun bir denge sağlanması gerekir. Üyeler arasında mal ve faktör hareketlerine konulan sınırlamaların kaldırılması reel anlamda ekonomik bütünleşme için yeterli olmakla birlikte, tam bütünleşme için parasal birlik ve siyasal bütünleşme şarttır. Çünkü bütünleşmenin amacı sadece faktör ve mal piyasalarının kaynaşmasını ve istikrarını değil aynı zamanda para ve finans piyasalarının büyümeyi engellemeyecek ve hatta teşvik edecek şekilde uyumlaştırılmasını gerekli kılar.

1.4. SINIRAŞAN SULARIN HUKUKSAL BOYUTLARI

19. yüzyılın sonlarından itibaren sınır aşan nehirlerden ulaşım dışı faydalanılması ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Tabii ki 19 yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren hukuki düzenleme çabaları kendini göstermeye başlamıştır.

Teknolojik, endüstriyel ve tarımsal gelişmelere bağlı olarak 20 yüzyılın başlarında suyun talebinin artması nehirlerin önü kesilmesi ve inşa hareketleri artmıştır. Bununla birlikte özellikle uluslar arası suların yukarı kıyıdaş devletler tarafından depolanması aşağı kıyıdaş devletlere ve çıkarlarına zarar vermesi ile birlikte uluslar arası suların kullanımı uluslararası hukukun konusu haline gelmiştir.²⁸ Bununla birlikte sınır aşan sular ya da uluslar arası sularla ilgili bir yasa veya kuralda yoktur. Sular konusunda belirtilen sorunlar, suyu baylaşan iki veya daha fazla, ülkenin adlaşmaları yoluyla çözümlenmektedir.²⁹ Fiziki coğrafya yönünden bir akarsuyun kaynağından sona erdiği noktaya kadar kolları ve kendisi bir bütün olarak değerlendirilir. Fakat devletlerin bu bütünlük dışında örgütlenmesi ve tabii ki ayrı hukuksal ve siyasal bölünmeleri neticesinde aynı akarsu farklı devletlerin egemenliği altında kalmaktadır. Buda sorunların ortaya çıkmasını kaçınılmaz hale getirir.³⁰

Dünyanın birçok yöresinde, karlardan veya göllerden kaynaklanan sınır aşan sular nedeniyle birçok uyuşmazlık ortaya çıkmıştır ve çıkmaya devam etmektedir. Bu uyuşmazlıkların hemen hepsindeki temel neden, kıyıdaş devletlerin, bu sulardan optimum düzeyde yararlanma istekleridir.

Bir uluslararası uyuşmazlık devletlerarasında bir sorunun hukuksal veya maddi unsurları konusunda ortaya çıkan görüş ayrılıkları ya da hukuksal görüşler veya maddi çıkarlar konusundaki görüş farklılığı şeklinde tanımlanabilir. Uluslararası uygulamada uyuşmazlıklar, hukuksal uyuşmazlıklar veya siyasal uyuşmazlıklar olarak sınıflandırılmaktadır. Hukuksal uyuşmazlıklarda; taraftar iddialarını uluslararası hukukun kabul edilmiş ve yürürlükte olan prensiplerine dayandırmak

²⁸ Cemal Zehir, *Türkiye Ortadoğu Su Meselesi*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1998, s.42

²⁹ Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003, ss.261-268

³⁰ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslar arası Hukuk ve Türkiye*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1999, s. 8

zorundadırlar.³¹ Siyasal uyuşmazlıklarda ise, taraftar arasında olayın kendi maddi menfaatlerini ilgilendiren konularında bir uyuşmazlık mevcuttur. Diğer bir deyimle Uyuşmazlık, uluslararası hukukun henüz düzenlemediği bir alana giriyorsa, yürürlükteki uluslararası hukuk kurallarının değiştirilmesi veya düzeltilmesiyle ilgili ise, devletin egemenliğini veya egemen haklarını ilgilendiriyorsa veya hayati menfaatleriyle çok yakından ilgiliyse, devletin ulusal yetki alanı içine giriyorsa söz konusu uyuşmazlık siyasal uyuşmazlık olarak kabul edilmektedir.

Bir uyuşmazlığa taraf olan devletler, eğer bunun hukuksal bir uyuşmazlık olduğunu kabul ederlerse, bunu yargı veya hakemlik gibi hukuki yollardan çözmeyi tercih edebilecekleri gibi, siyasal yollarla çözümlene yoluna da gidebilirler. Uluslararası uygulamada, eğer taraflar bunu yararlı görürlerse ve bu tür çözüm yolu menfaatlerine de uygun düşüyorsa, siyasal uyuşmazlıklarını, görüşme, dostça girişim, arabuluculuk, uzlaştırma gibi siyasal yollarla da çözümlenmeyi tercih edebilirler.

1.5. SINIRAŞAN SU KAVRAMI

Uluslararası Hukuk (International Law)³² kitabının yazarı Lassa Openheim akarsuları geleneksel yaklaşım diyebileceğimiz 4 ayrı kategoriye ayırmıştır. Akarsu doğdu yerden, denize kavuştuğu yere kadar yalnızca bir ülkenin sınırları içinde akıyorsa o ülkenin devleti akarsu ve suları üzerinde münhasır bir egemenlik hakkına sahiptir. Bunlara ulusal akarsu denir. Sınır akarsuları ise farklı iki devleti birbirinden ayırır sınırını teşkil eder. Bunlar ayırdıkları devletlerin ülkelerinin bir parçası olarak kabul olunurlar. Bu nehirlerde ayırım akarsuyun tam ortasından veya ulaşım imkânı varsa ulaşım yapılabilen bölümün tam ortasından geçer. Fakat bu durumu o devletlerarasında ki anlatmalar tesis eder. Bunun dışında iki veya daha fazla ülkeden geçtikten sonra denize dökülen akarsular vardır ki bunların üzerindeki egemenlik hakkı suladıkları ülkedeki devletlere aittir. Uluslar arası akarsular ismini alan bazı

³¹ İsmail Kaplan, *Dünyayı Su Savaşları Mı Bekliyor? Suyun Stratejik Dalgaları*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılık, 2007, s.95

³² Lassa Openheim, *International Law, A Treatise, Vol. I, Eight Edition*, London, 1955, s. 464-465

akarsuların üstünde ise açık denizlerden başlamak üzere ulaşım yapma imkânı vardır³³

Yukarıdaki çok uluslu su dediğimiz kavram (Transboundry Waters) “sınıraşan sular” kavramı ile ifade edilmektedir. Kısaca sınır aşan su “Mecrası, kaynağından döküldüğü yere kadar, birden çok devletin ülkesini kesen ve geçen sulara denir”.³⁴ Bu tanımlar yukarıda da söylediğimiz gibi geleneksel yaklaşıma ait tanımlamalardır.

Bir de yeni yaklaşım açısından baktığımızda uluslar arası akarsular ulaşım dışı kullanım açısından iki veya daha fazla devletin ülkesini ayıran kesen akarsular olarak ifade edilir. Yani akarsu ulaşım elverişli olsun yâda olmasın, iki ülke arasında sınır olsun yâda olmasın, eğer iki veya daha çok devletin ülkesini kesip geçiyorsa “uluslararası sular” olarak ifade edilir. Gerek uygulamada gerekse yapılan araştırmalarda ve Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonunun konuyla ilgili yaptığı çalışmalarda tanımlamanın yeni yaklaşıma göre yapılması benimsenmiştir. Özetle sınıraşan sular uluslararası hukuk kapsamına girmektedir.³⁵

1.6. SINIRAŞAN SULARA UYGULANABİLECEK HUKUKSAL GÖRÜŞLER

Uluslararası su problemlerinin çözümünde birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır; Mutlak Egemenlik Görüşü, Doğal Bütünlük Görüşü, Aşağı Kıyıdaş Ülkeler Görüşü, Ön Kullanım Üstünlüğü Görüşü, Hakça Adilce Paylaşım görüşü şeklinde sıralanabilir. Şimdi bunlara bakalım;

1.6.1. Mutlak Egemenlik Görüşü (Harmon Doktrini)

Yukarı kıyıdaş ülkelerin her türlü egemenliğini kabul eden bir görüştür. Bu görüşe göre Devletler kendi topraklarından geçen sınır aşan sular üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir, hatta suyu tamamen de kullanarak aşağı kıyıdaş ülkeye hiç suda bırakmayabilir.³⁶ Harmon doktrini, Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika

³³ Tiryaki, a.g.e., ss. 13-14

³⁴ Kaplan, a. g. e, s 45.

³⁵ Tiryaki a.g. e, s. 15

³⁶ Özden Bilen, *Ort adoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV Yayınları, 1996, s.82

arasında sınır değiştiren su olan Grande Nehri'nin kullanımına ilişkin uyuşmazlıkta Amerikalı hukukçu Judson Harmon tarafından ileri sürülmüştür. 1906 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasında imzalanan anlaşmaya Harmon Doktrini hâkim olmuştur. İki ülke arasında ki anlaşmazlıkta Judon Harmon, devletlerin topraklarından doğan sularla ilgili olarak egemenlik haklarının mutlak olduğunu, sınırlama getirilemeyeceğini ve bu konunun uluslar arası hukukun temel ilkesi olduğunu iddia etmiştir. Harmon Doktrini çerçevesinde oluşturulan anlaşmanın 5. maddesi ise şöyledir.

Rio Grande sularının anlaşmaya taraf olan Birleşik Devletlere çevrilmesi sonucunda, Meksika'daki toprak sahiplerinin maruz kalabileceği zararları gerekçe göstererek yapılacak talep ve iddiaların hukuki dayanağı bulunmadığı gibi, bu anlaşma ile genel bir ilke emsalin vazedildiği de kabul edilmektedir.³⁷

1.6.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Görüşü

İsveçli düşünür Max Huber ve İngiliz hukukçu Oppenheim tarafından geliştirilmiş bir görüştür. Bu görüşe göre ülke egemenliği sınırsız hareket özgürlüğü sağlamaz. Her ülkenin egemenlik hakkının bulunmasına rağmen, devletler kendi ülkelerindeki doğal şartları komşu devletler aleyhine değiştiremez. Sınır aşan nehirler milli nehirler değildirler. Budan dolayı bu sular kıyıdaş devletlerin herhangi birisinin keyfi denetimi altında değildir.

Doğal Bütünlük görüşüne göre, yukarı kıyıdaş bir devlet komşu devlete akan sularını durduramaz ve saptıramaz ve kesemez, akışını yapay olarak arttıramaz ya da azaltamaz.³⁸ Yani bu görüş yukarıda anlattığımız Hormon doktrini ile taban tabana zıt bir durum ortaya çıkarır çünkü bu görüş sınır aşan suların yukarı kıyıdaş devlet tarafından değiştirilmesini ortadan kaldırmaktadır buda aşağı kıyıdaş ülkenin lehine bir durumdur.³⁹ Özetle Yukarı kıyıdaş durumundaki malik, kendi mülkünün aşağıdaki malikin arazisine akan nehir ya da ırmakların sularını olduğu gibi bırakmak

---

³⁷ Bilen, a.g.e. s.80

³⁸ Toklu, a.g.e., ss. 23-24

³⁹ Zehir, a.g. e, s. 47

zorundadır.⁴⁰ İşte Doğal Bütünlüğü sağlayanda müdahale olmadan Doğal Bütünlüğün sağlanması korunmasıdır.

1.6.3. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini

Bu teze göre bir ülke sınır aşan suları diğer kıyıdaş devletlerden daha önce kullanılmaya başlamış ise bu ülkenin kullanımını devam ettiği sürece ilgili sular içinde kazanılmış ön kullanım hakkı vardır.⁴¹

Daha açık bir ifade ile kıyıdaş ülkelerin mevcut sudan yararlanırken ilk kullanan kıyıdaş ülkenin kazanılmış hakkını korumaları ayda etkilememeleri gerekir. Buna “doğal veya tarihi, kadim, kazanılmış” gibi değişik isimlerle ifade edilir. Ancak aslında hepsi aynı anlamdadır.⁴² Aslında bu tez anlaşıldığı üzere yukarı kıyıdaş ülkelerin lehine bir görüştür. Mutlak Egemenlik Doktrinin biraz yumuşatılmış halidir diyebiliriz.

1.6.4. Adil Kullanım Doktrini

Bu doktrine göre sınır aşan veya sınır oluşturan suların makul ve yararlı bir biçimde kullanma konusunda kıyıdaş ülkelerin eşit haklara sahip olmasını öngörmektedir. Bu hak eşitliğinden anlamamız gereken, bir kıyıdaş devletin diğer kıyıdaş devletlerle aynı haklara sahip olması ve sulardan ihtiyaçları ölçüsünde faydalanmasıdır.⁴³ Amerikalı bilim adamı C. Eagleton tarafından uluslar arası hukuka kazandırılmıştır.

Bu görüşe göre kıyıdaş ülkelerin iktisadi ve sosyal ihtiyaçlarını dikkate alarak bütün kıyıdaş ülkelere maksimum fayda ve asgari ölçüde zarar verecek şekilde suların kullanılması olarak tanımlanabilir.⁴⁴ Aslında bu görüş çerçevesinde adil kullanımın ne olduğu, her başka durumun kendi şartlarına göre değerlendirilmelidir. Fakat şu da bir gerçektir ki aslında her bir özel durum kendine özgü farklı şartlar

⁴⁰ Cem Sar, *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Yararlanma Hakkı*, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1970, s,

⁴¹ Zehir, a.g.e., ss. 47-48

⁴² Tiryaki, a.g.e., s. 33

⁴³ Kaplan, a.g.e., s. 124-125

⁴⁴ Zehir, a.g.e., s. 42

taşımakta dolayısıyla her farklı duruma uygun ortak şartlar çıkarmak ve bütün uyumsuzluklara aynı uygulamak-genelleştirmek çok zor olmaktadır.⁴⁵

1.6.5. Akılcı Hakça ve Optimum Kullanım Görüşü

Bu görüş diğer görüşlere göre daha yeni bir görüştür. Özellikle Birleşmiş Milletler tarafından çalışmalarla ortaya konmuş bir görüştür ve ‘Adil Kullanım’ görüşü ile de ciddi anlamda örtüştüğü yâda paralellik arz ettiği söylenebilir.⁴⁶ Şunu belirtmeliyiz ki Akılcı, Makul Optimum kullanım Hormon Doktrinine karşı ileri sürülmüş tezlerden biridir. Bu görüşe göre iki veya daha fazla devletin sınırlarından geçen yada sınırlarını oluşturan suların makul ve faydalı bir biçimde kullanılmasında tüm kıyıdaşlar eşit haklara sahip olmasını öngörmekte fakat buradaki hak eşitliği asla kıyıdaş ülkelerin sayısal olarak aynı miktarda su almalarını değil, her bir kıyıdaş devletin diğer kıyıdaşlar ile aynı nitelikli haklara sahip olmalarını sudan ihtiyaçları ölçüsünde faydalanmalarınıdır. Buda birbirlerine zarar vermeden ihtiyaçlarını karşılama olmasını öngörür.⁴⁷ Genel olarak Hakça ve makul ve Optimum kullanım ilkesinin uluslararası hukuku yansıttığı görüşü kabul görmektedir ve bu kullanım hakkı bunun görüşün esasları üzerine kurulmalıdır.⁴⁸ Bu yüzden uygulamada uluslararası akarsu sorunlarına taraf ülkeler iddialarını bu ilke bünyesinde şekillendirmektedirler. Helsinki Kuralları gibi BM Akarsular Anlaşması uluslararası akarsuların hakça ve makul kullanım ilkesini öngörmektedir. Her iki kurallar topluluğu da neyin hakça ve makul olduğunun saptanmasında yararlanacak bir faktörler listesi sunmaktadırlar. Uluslararası Hukuk Derneği(ILA) tarafından alınan kararlar sınır aşan ve sınırı oluşturan suların hakça ve eşitlikçe kullanımına dayanır Helsinki ilkeleri dediğimiz bu ülkeler özellikle şu unsurların dikkate alınmasını öngörür.

-İklim şartları

-Havza Sularını kullanan nüfus

⁴⁵ Sar, a.g.e., s. 300

⁴⁶ Tiryaki, a.g.e., s.41

⁴⁷ Kaplan, a.g.e., s. 132

⁴⁸ J, Bruchas, *The Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1992, ss.

- Havzanın coğrafi durumu
- Havzanın yüzölçümü
- Havza ülkelerinin suya katkısı
- Havza sularının kullanımı
- Nüfusun ekonomik ve sosyal ihtiyaçları
- Diğer alternatif su imkanlarıyla karşılaştırılmalı maliyet
- Sulardan faydalanırken israf edilen miktar
- Diğer doğal kaynaklar

Birleşmiş Milletler'in Uluslararası Hukuk Komisyonu uluslararası su sistemlerinin kullanımına ilişkin 32 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Buna göre eşit kullanım, aşağı kıyıdaş ülkelerin haklarını koruma ve zarar vermeme, hidrolojik ve diğer verilerin karşılıklı değişimi gibi konular üzerinde durulmuştur. Uluslararası Hukuk Komisyonun konuya ilişkin bir görüşüne göre “yukarı kıyıdaş ülke aşağı kıyıdaş ülkenin mecburi ihtiyaçlarını karşılayacak suyu mutlaka bırakacaktır. Bununla birlikte bir başka önemli görüşte” diğer tarafa zarar vermeme Ülkeler birbirlerinin topraklarına ve tesislerine zarar vermeyecek ve bu haklarını gözetecektir.⁴⁹

---

⁴⁹ Peter H. Gleick, “Reducing the Risks of Water Related Conflict in the Middle East: Practical Peacemaking in the Middle East”, S. L. Spiegel and D. J. Pervin ed., *Volume 2: The Environment, Water Refugees and Economic Cooperation and Development*, New York and London, Garland Publishing, 1995, s. 106-110

İKİNCİ BÖLÜM: ORTADOĞU

2.1. ORTADOĞU'NUN TANIMI

Bu bölümde ilk olarak Ortadoğu kavramının ve Ortadoğu coğrafyasının ne ifade ettiğini, neleri içerdiği ve Ortadoğu ile ilgili tanımlamalara yer vereceğiz. Ayrıca neden Ortadoğu'da bütünleşme mümkün kılınmıyor, bütünleşmeyi engelleyen ya da zayıflatan nedenler nelerdir başlığı altında din ve etnisite/kültür gibi unsurların bütünleşme kavramına olan etkisi Ortadoğu özelinde tartışılacaktır.

Bugün Ortadoğu diye isimlendirdiğimiz coğrafya aslında tam olarak belli olmayan daha doğrusu birçok kişi tarafından farklı ifade edilen bir coğrafyadır. Nerde bitip nerde başladığı konusunda bile farklı düşünceler vardır. Dolayısıyla herkesin kabulleneceği bir tanım yapmakta o derece zordur. Bu kullanımların başta siyasi olmak üzere ekonomik, sosyal gibi nedenleri vardır.

“Ortadoğu” kavramının kullanımının yaygınlaşması İkinci Dünya Savaşı sonunda oldu. Savaş sonrasında uluslararası politikada ve bilimsel çalışmalarda girerek kendine kullanım alanı buldu. Bu kavramı ilk kullanan 1902 yılında Amerikan Deniz Tarihçisi ve Stratejist Alfred Thayer Mahan, National Review’de yayınlanan Basra Körfezini anlattığı eseri “The Persian Gulf and International Relations” adlı yazısında Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanıldı.⁵⁰ Bunun dışında A. T. Mahan, Süveştten Singapur’a kadar uzanan her ne kadar tam olarak sınırları belli olmasa da birazda jeostratejik bir içerik ile bu güzergâhtaki deniz yolunun bir bölümü “Ortadoğu” diye ifade etti.⁵¹ Ayrıca Angus Hamilton 1909 yılında yayınladığı Problems of the Middle East adındaki kitabı ile kavramı kullanmıştır ve bu kitapta İngiltere’nin Uluslararası menfaatleri çerçevesinde Basra Körfezindeki sömürgeci devletlerin güç mücadelelerini anlatmaktaydı. Bu sayede “Ortadoğu Kavramı” bilim dünyasına da bir giriş yapmış oldu. Hindistan vekili Lord Curzon, İlk defa 1911’de resmi konuşma ve belgelerde

⁵⁰ Bernand Lewis, “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:XII, 1964, s.75

⁵¹ Marwan Buheiry, L. I Conrad, *The Formation and Perception of The Modern Arab World*, Princeton, The Darwin Press, 1989 s. 160-162

Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek için kullanılmıştı.⁵² Bu örneklerde de görüldüğü gibi aslında kavramın oluşumu ve kullanılmaya başlanması çokta uzun bir zaman almamıştır.

Ortadoğu'nun tanımlarına gelecek olursak yukarıda da söylediğimiz gibi pek çok kişi pek çok farklı tanımlama getirmiştir. Kimilerine göre Bu kavram bize güneşin batmadığı imparatorluk diye tanımlanan İngiliz sömürgecilik döneminden miras kalmış bir isimdir. İngilizler dünya çapında bir imparatorluk kurdukları için kurdukları imparatorluğun ortasının bir miktar doğusunda kalan bölgeye Ortadoğu ya da Yakın Doğu diye ifade etmişlerdir.⁵³ Bu tanımlamanın aslında çokta Avrupa'dan bağımsız olduğu söylenemez, "Ortadoğu Kafkaslar ve Balkanlar gibi objektif bir coğrafya kavramı olmaktan çok Avrupa merkezli sübjektif unsurlar barındıran jeokültürel bir ayrımı ifade eden kavramdır".⁵⁴ Din, dil ve etnisite gibi farklılıkları ileri sürerek sürekli insanların kırıldığı, asıl amacın zengin maden ve petrol yataklarına sahip olmaktan başka anlam taşımadığı bölge Ortadoğu'dur.⁵⁵ Burada ifade edildiği gibi dışardan müdahale ve çıkarların için kullanılan bir bölge olarak tanımlayanların sayısı da az değildir.

En başa dönersek Bu kavramın Batı merkezli bir değerlendirme olduğu tartışmasıdır. "Şark" (Doğu) ve "Yakındoğu" (Near East) kavramları da aslında "Ortadoğu" kavramı gibi sübjektif bir değerlendirmenin eseridir. Bu değerlendirmeyi sağlayan ana bakış açısı ise Avrupa'yı dünyanın merkezi olarak gören ve aslında dünyayı ötekileştiren ve sadece bu ana merkeze Avrupa'ya olan uzaklıklarına göre ayıran bakış açısının eseridir. Bu eskiden beri uygulana gelen bir yöntem dememizde bir sakınca yoktur çünkü Eski Yunan Dünyayı "Medeni Yunan" ve Barbar Kuzey olarak ikiye ayırıyordu Romalılarda benzer bir şekilde "Doğu" ve "Batı" şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur.⁵⁶ Dolayısıyla bu ayırım Batı'ya göre bulunduğu yere göre doğuda olmakla ilgili ilintilidir. Ortadoğu kavramı da bizatihi

⁵² Roderic H. Davison, "Where Is The Middle East?", *Foreign Affairs*, Vol. 38, 1960, s.665-675

⁵³ Cengiz Çandar, *Ortadoğu Üzerine Aykırı Düşünceler*, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984, s. 34

⁵⁴ Muzaffer, Şenel, "Avrupa Birliğinin Ortadoğu Barış Sürecine Etkileri", M İbrahim Turhan (ed.), *Filistin Çıkmazından Çözüme*, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, s. 134

⁵⁵ Mehmet Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s.5

⁵⁶ Davut Dursun, "Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi", *Stradigma*, 2003, sayı 10

Batılı bir kavramdır yukarıda da anlattığımız gibi bu yüzyılın başında ortaya çıkmıştır ve bugün bölge halkları tarafından da kabul edilen ve kullanılan bir kavram haline gelmiştir.⁵⁷ Yalnızca bu bile artık kavramın benimsendiğinin bir kanıtı sayılabilir.

Peki, Ortadoğu kavramı hangi ülkeleri kapsamaktadır? Kavramın belirsizliği nedeni ile baştan beri anlatmaya çalıştığımız gibi bu konuda bir kargaşanın hüküm sürmekte olduğudur. Bununla beraber dar anlamda Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap Yarımadası, Körfez ülkeleri ve Mısır'ı içine alacak şekilde kullanılması ile beraber bazı çalışmalarda bunlara ek olarak Libya ve Afganistan'da eklenmektedir⁵⁸

Bununla beraber en geniş ve kapsayıcı tanım Cezayir, Fas, Tunus, Mısır, Etiyopya, Libya, Somali, Sudan ve Mısır ile Batıdan başlayan ve Doğuda ise Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman içine alan yani Umman körfezine kadar uzanan, Güneyde Suudi Arabistan ve Yemeni içine alan ve Arap Yarımadasını çevreleyen Kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayarak ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın dâhil edildiği ve ortada Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı haylice geniş bir coğrafya olarak Bazı çalışmalarda tanımlanmaktadır.⁵⁹ Özetle konusu Ortadoğu olacak eserlerde ilk göze çarpan kavramın kapsamının her bir esere göre farklılık göstermesi genişleyip daralmasıdır. Bu konuyla ilgili bütün çalışmalarda öncelikle kavramın içeriği çalışmanın konusuna göre belirlenmekte ve çalışmanın kapsamına nerelerin alındığının belirtilmesidir.⁶⁰ Bizde çalışmamızda tabî ki buna uygun hareket edeceğiz. Bu çalışmamızda biz dar anlamda Ortadoğu kavramını kullanmayı tercih etmekte hatta belki de kavramı daha da daraltmaktayız. Bunu konumuzun içeriğine binaen tercih etmekteyiz.

⁵⁷ Bernan Lewis, *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000, s. 8

⁵⁸ Dursun, a.g.e. s. 6

⁵⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007, s.25

⁶⁰ Davut Dursun, *Ortadoğu Neresi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s. 232

2.2. ORTADOĞU'NUN ÖNEMİ

Ortadoğu tarihinin başlangıcı sayılan yazının bulunmasından bu tarafa insanoğlunun ortaya çıkardığı eserlerin en önemlilerinin meydana geldiği medeniyetin beşiği olagelmıştır. Bununla beraber çevresinde gelişen medeniyetlerinde yayılmasına bir nevi yardımda bulunmuş ve kavşak vazifesi görmüştür. Özellikle Doğu ve Batı'yı arasında ticaretin, kültürlerin, inançların transferi ile aslında medeniyetler kaynaşmış ve bütün bunlar bu bölge içinde gerçekleşmiştir. Prof Dr. Ahmet Davutoğlu'nun tanımlamasıyla "Ortadoğu'daki çok yönlü alışveriş Ortadoğu'yu Sanayi Devrimini hariç tutarsak Dünya tarihini en çok etkileyen gelişmelerin ve değişmelerin görüldüğü bir bölge haline getirmiştir".⁶¹

Jeopolitik bölge olarak ta büyük öneme haiz olan bölge Cengiz Çandar'ın deyimiyle "Dünyadaki uluslararası güç mücadelelerinde herhangi bir güç, başka bir güce üstünlük sağlamak istiyorsa Ortadoğu'yu kontrol altında tutmalıdır. Çünkü Ortadoğu birkaç kapıyı birden açan bir anahtar yani maymuncuk görevindedir demektedir".⁶² Özellikle 15. yüzyılda bulunan başka deniz yolları ile kıtalar arası ulaşımda önemi azalan bölge 19. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın açılması ile önemini yeniden arttırmıştır. Dünya içinde önemli su yolları Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Kızıl Deniz, Bab-el Mendep Boğazı, Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi hep bu bölgededir.⁶³ Tartışmasız olarak 20. yüzyılda en büyük önemi ve bütün dünyanın dikkatlerinin bölgeye toplanmasının asıl sebebi petrol üretimi idi. 20. yüzyılda otomobil sanayisinin gelişmesi önemli bir enerji kaynağı haline geldi. Tabi bununla beraber petrol üretimi ve buna bağlı tüketimi zaman zaman ülkelerin dış politikalarının belirlenmesinde öncül durumlara gelmiştir. Bugün halen Ortadoğu petrolü Ortadoğu'nun yanı sıra Avrupa ve Asya'nın enerji ihtiyacının büyük bölümünü karşılamaktadır.⁶⁴ Kısaca bununla ilgili bilgi vermemiz gerekirse Basra Körfezi Dünya petrol kaynaklarının yüzde 60'ına sahiptir. İran ise dünya doğalgaz rezervlerinin yüzde 15'ine sahiptir. Aynı zamanda dünya sıralamasında petrol rezervinde 6. sırada bulunmaktadır. Irak Dünya petrol rezervlerinin yüzde 12 sine

⁶¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 2003, ss. 130-131

⁶² Çandar, a.g.e., s. 37

⁶³ Beril Dedeoğlu, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, İstanbul, Derin Yayıncılık, 2002, ss. 2-3

⁶⁴ Dedeoğlu, a.g.e s. 4

sahiptir ve Dünyada ikinci sıradadır. Suudi Arabistan yüzde 25’lik pay ile Dünyada ki en çok petrole sahip ülkedir. Kuveyt ise dünya petrol rezervlerinin yüzde 10’una, Birleşik Arap Emirlikleri de yüzde 10’una sahiptir.⁶⁵ Görüldüğü gibi bölge özellikle zengin doğal kaynakları ile dünyanın en zengin bölgelerinden biri hatta birincisi durumundadır.

Bununla beraber coğrafi iklim kuşağının merkezinde olan ve büyük medeniyet havzalarının doğduğu yerde bulunan bölge ulaşım yolları üzerinde olması ve tarım potansiyeli ile büyük öneme sahiptir. Ortadoğu büyük tarım medeniyetlerinin doğduğu bu havza için ekonomik olarak da “Su” ciddi bir öneme sahiptir.⁶⁶ Yaşamsal bir kaynak olarak su Ortadoğu için belki diğer coğrafyalardan nicelik olarak daha az olması ile elzem ihtiyaç duyulan bir doğal kaynaktır.

Kısaca özetlersek Ortadoğu üç kıtayı birleştiren kara ve demir yollarının üzerinden geçmesi, hava yollarının üzerinde bulunması, dünyada ki önemli ve güç merkezlerini etkileyebilecek su yollarının ve geçitlerinin Ortadoğu’da olması, kontrol edilebilmesi, dünya üzerinde ki petrol rezervlerinin 2/3’ünün Ortadoğu’da bulunması, dünyanın en önemli ve zengin kültür hazinelerine sahip olması, Tek Tanrılı üç önemli dinin bu bölgede çıkıp yayılması ve üç din içinde önemli olan kutsal merkezlerinin bu bölgede bulunması Ortadoğu’nun önemini anlatmak için az da olsa yeterlidir.⁶⁷ Ortadoğu bu vasıfları ile sadece bölgede yaşayanlar için değil bütün dünya için önem arz etmektedir. Kendi kendine bırakılmadığından mıdır bilinmez, bir türlü özellikle son yüzyıldır karmaşa ve kargaşa ve hatta çatışmanın da merkezi haline gelmiştir. Her ne kadar bu ortam belki birilerinin işine de gelse, bölge halkı için kaçınılmaz olarak sadece gözyaşı doğurmaktadır.

2.3. ORTADOĞU’DA ÇATIŞMA ALANLARI

Çatışma aslında Ortadoğu için kimsenin yadırgamayacağı bir kavramdır. Birçok kişi bunun bu çatışma alanlarını oluşturan ya da tetikleyen önemli unsurlardan birinin de bölge ülkelerinin demokratikleşememesi ve buna da sebep

⁶⁵ Ömer Arvasi, Berk Özsaygır, “Politika”, Gamze Güngörmüş Kona (der), *Ortadoğu Asya ve Kesişen Yollar*, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2003, ss. 37-38

⁶⁶ Davutoğlu, a.g.e. s.332

⁶⁷ Kocaoğlu, a.g.e., ss.174-175

olarak gösterilen ülkelerin monarşik ya da tek parti yönetimlerine dayanan otoriter rejimlerle yönetilmesi olarak göstermektedir.⁶⁸

Ortadoğu'nun tanımını ve önemini kısaca anlatmaya çalıştığımız yukarıda ki bölümde vurguladığımız iki önemli olguyu burada tartışmaya açacağız. Bu aslında Ortadoğu'da birleşmeyi etkileyen unsurlar başlığı altında Din ve Etnisite kavramlarıdır. Buradaki sorumuz neden Ortadoğu'yu bir bütün olarak göremiyoruz? Bu soru etrafında çatışmayı oluşturan ya da birleşmeyi etkileyen faktörler nelerdir? Sorularına da cevap aramaya gayret göstereceğiz...

2.3.1 Din

Ortadoğu üç büyük semavi dinin bulunduğu bir noktadır. Üç din içinde kutsal sayılan kutsal mekânlar vardır. Kudüs hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar hem de, Yahudiler için kutsal bir mekânlardan birisidir. Yahudilerin ağlama duvarı Kudüs'tedir, Hıristiyanlar Kudüs'te Hac yapmaktadır, Müslümanların da ilk kiblesi Kudüs'tür. Tarih boyunca Kudüs bölgesi sırf dinsel amaçlardan kaynaklanan birçok mücadeleye sahne olmuştur.⁶⁹ Sadece haclı seferleri bile bunun en belirgin örneğidir.

Bölgede tarihsel dönem içinde Yahudilik ve Hıristiyanlık etkili olmuştur. Bugüne bakarsak büyük çoğunluk yüzde 92'si Müslüman'dır. Tabii ki bu çoğunluğun tamamı ayrı mezheplere bölünmüştür. Sunilerin oranı yaklaşık olarak 3/2, Şiiilerin ise 3/1'dir. Şiiilerin neredeyse üçte ikisi İran'da yaşarken Irak Nüfusunun yarısını, Lübnan nüfusunun üçte birini, Bahreyn ve eski Kuzey Yemen Nüfusunun yüzde 60'ını Şiiiler oluşturmaktadır. Şii çoğunluğun yaşadığı İran, Irak, Lübnan ve Körfez Ülkelerinin Şiiileri On iki imama uyarken, Yemen deki Şiiiler, Şiiilikle Sunilik arasında ara bir yol olan Zeydiliğe bağlıdırlar. Sunilerde kendi aralarında Hanefi, Şafi, Hanbelî ve Maliki şeklinde mezheplere ayrılmışlardır.⁷⁰

Burada belirtmek istediğimiz İslami Kimlik yekpare değildir. Mısır'da ve genel olarak Müslüman Kuzey Afrika'sında Müslümanlar büyük ölçüde Sünni'dir. Türkiye'de büyük ölçüde Sunidir fakat Şii nüfusta vardır. Ortadoğu'nun Müslüman

⁶⁸ Birol Akgün, *11 Eylül Sonrasında Dünya ABD, ve Türkiye*, Konya, Tablet Kitabevi, 2006, s.121

⁶⁹ Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul, Yenişafak Gazetesi Yayını, 2003, ss.18-19

⁷⁰ Suat Parlak, *Ortadoğu'da Vaat Edilmiş Topraklar*, İstanbul, Bibliotek Yayınları, 1997, s. 67

ülkeleri içersinde sadece İran'da Şiilik resmi ve hâkim inançtır. Fakat doğu eyaletlerinde Suni azınlıkta mevcuttur ve bunların çoğu Türkçe konuşanlardır. Filistinliler ve Ürdünlüler Sünni'dir.⁷¹ Görüldüğü gibi yekpare bir durum söz konusu değildir.

Peki, bu durum bütünleşme ve ortak hareket edebilme önünde bir engel midir? İşte bu soru ve cevabı sanırım asıl karmaşıklığı doğurandır. Kimilerine göre Ortadoğu'da ki çatışma ve savaş ortamının varlığı daimi olarak toplumlarda bir endişe, güvensizlik ve savunma güdüsü doğurmaktadır. Coğrafya içinde barındırdığı dini etnik çeşitliliği, zengin petrol kaynakları, sınırlı su kaynakları, olgunlaşmamış politik kültür ve otoriter liderler gibi bölgeye özel özelliklerin yanında birde yabancı güçlerin etkisi ile bölgede problemlerin çözümünde siyasal, sosyal ve ekonomik çözümler üretmek ve bunları uygulamak her dönem zorlaşmaktadır. Dolayısıyla geçmişten günümüze bölge ülkeleri ve toplumları siyasi, ekonomik, sosyal nitelikli kargaşayı ve çatışmayı yaşamışlardır. Bu dini çeşitlilik bölgede karmaşa ortamının doğmasında ve ivme kazanmasında genel geçer bir özellik taşımaktadır⁷² diye düşünenlerde vardır. Tarihsel olarak Haçlı seferleri ve günümüzde özellikle İsrail-Filistin çatışması belki de buna güzel bir örnek oluşturabilir.

Bunun aksine aslında dinsel birlikteliktelik Ortadoğu özelinde bütünleşme için yeterli olmaya biliyor, tarihsel olarak bunun birçok örneğini görmemiz mümkünken yakın zamana ait İran-İrak savaşı keza Kuveyt-İrak savaşı, ya da işgal altındaki topraklarının mücadelesini veriyorken zaman zaman düşman kardeşler haline gelen Hamas ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasındaki fikir ayrılığı bile Ortadoğu özelinde ortak hareket etmenin nedenli zor olduğunu ortaya koymaktadır. Din burada birleştirici unsurunu kaybediyor-ettiriliyor. Tartışmasız bu sadece din unsuru ile açıklanamayacak kadar büyük bir meseledir. Ortadoğu'da dil, etnik yapı ve genel anlamda kültürün beraber ortak hareket etmeyi zorlaştırdığı bir gerçeklik olarak önümüze çıkmaktadır.

⁷¹ Lewis, a.g.e., ss. 27-28

⁷² Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dâhili Risk Faktörlerinin Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 8, 2004, s. 114

2.3.2 Etnisite/ Kültür

Ortadoğu'da bütünleşmeyi etkileyen unsurlar başlığı altında tabii ki Etnisite'den bahsetmemiz gerekmektedir. Direkt olarak etkilemese de tartışmasız Ortadoğu'da bütünleşmeyi engelleyen unsurlar sayılırken etnik farklılık ve çeşitlilikte önem arz etmektedir. Bugün yaşayan esas itibari ile Ortadoğu etnik bakımdan üç ana gruba ayrılmıştır. Sami gruplar (Araplar, İbraniler), Hint Avrupa grubundan olanlar (Farisi, Ermeniler, Kürtler ve Afganlar) ve Turani grup (Türkler). Sayısal olarak bölge bazında Araplar çoğunluğu temsil ederken, Farisiler ve Türkler de önemli oranlara sahiptir. Ortadoğu'nun güneyinde Araplar, güneydoğu'da Farisiler ve Afganiler, kuzeydoğu'da Türkler yaşamaktadır. Bu grupların yanında Ermeniler, Çerkezler, Nesturiler, Asurlular, Keldaniler, Rumlar gibi nispeti küçük değerlerde gruplara da rastlanmaktadır.⁷³ Yukarıda belirttiğimiz gibi aslında burada bir homojenlik yoktur yani bölge anlamında olmadığı gibi aynı milletten gelen halkalar ya da onların oluşturduğu devletlerarasında da bir birliktelik yoktur. Tartışmasız bölge için bunun en güzel örneği Irak savaşı olmuştur. Arap Devletleri Bahreyn, Katar, ve Birleşik Arap Emirlikleri, Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde ki Irak'ta savaşan yabancı güçlere kendi topraklarında üsler sağlamıştır.⁷⁴ Sadece bu örnek bile Ortadoğu coğrafyasında etnik unsurların birleştirici olamayacağını en güzel örneklerinden biridir. Kültürel manada birliktelik varmış gibi gözükse de bu birliktelik ortak hareket etmek için yeterli olmamaktadır. Çünkü her ülke kendini kadim ortak bir kültüre bağlı görmemekte farklı referans noktaları bulmakta ve farklı bir medeniyete ya da geçmişindeki bir devlete referans vermektedir

⁷³ Dursun, a.g.e., s.19

⁷⁴ Murat Çemrek, "İki Şehrin Hikâyesi: Arap Birliği ve İslam Konferansı Örgütü'nün, Irak Savaşı Karşısında Tutumları", Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, *II. Körfez Savaşı*, Ankara, Platin Kitabevi, 2006, s.379

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ORTADOĞU SU SORUNU

3.1. GENEL ANLAMDA SU SORUNU

Ortadoğu gerek karmaşık kültürel yapısı gerekse doğal kaynakları ile tartışmasız olarak bütün dünyanın ilgisini çekmiş ve halende çekmeye devam etmektedir. Birçok sorunu bünyesinde barındıran bu coğrafya yukarı bölümde bahsettiğimiz gibi aslında birleştirici olması gereken unsurlar Ortadoğu özelinde ayırt edici özellikler kazanmıştır ve birleştirmeyi değil ayrıştırmayı sağlamıştır. İşte bunlardan biri de “Su” dur.

Tezimizin ana unsuru olan bu olgu yalnız Ortadoğu’da değil bütün dünyada bir sorun olarak algılanmaktadır. Küresel ısınma ve buna bağlı gelişen olumsuz olaylar dünyada ki en çok suya ihtiyaç duyan bu coğrafya için her geçen gün daha da önem arz etmektedir. Bu bölge için “su” ülkelerin dış politikalarını oluştururken göz ardı etmemeleri gereken önemli bir unsurdur, bunu ülkeler özeline girdiğimizde nasıl uygulama alanı bulduğunu örnekleri ile vereceğiz. Özetlersek bu coğrafya ve devletler için su, hayati çıkardır.⁷⁵ Bir önceki bölümde coğrafi olarak çalışma alanımızı belirtmiştik. Aynı yöntemle bu bölümde de Ortadoğu su sorunu kavramını Ürdün ve Dicle Fırat havzasına indirgeyeceğiz. Ürdün (Şeria) havzası ve Dicle Fırat Havzası ve bu havzaların içindeki ülkelerin su meselesi bağlamındaki ilişkileri incelenecek. Ayrıca bu havzaların ve bunları oluşturan akarsuların taşıma potansiyellerinden ülkelerin, ilgili politikalarına, aralarındaki çatışma alanlarına ve çözüm önerilerine değin geniş bir yelpazede değerlendirmeler olacaktır.

3.2. ÜRDÜN NEHRİ ÜZERİNDE Kİ HÂKİMİYET MÜCADELESİ

Ortadoğu’da yaşanan siyasal istikrarsızlığın odak noktalarından biri Ürdün (Şeria) Nehri ve onu besleyen ana kaynak Yarmuk Nehrinin sularıdır.⁷⁶ Bu paylaşım mücadelesinde beş rakip bulunmaktadır: İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Filistin’dir.

⁷⁵ “Hayati çıkar kavramı”, için bkz. Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, Filiz Kitapevi, 2000, ss.258–259

⁷⁶ Yakup Şalvarcı, *Pax Aqualis, Türkiye-Suriye- İsrail İlişkileri Su Sorunu ve Ortadoğu*, İstanbul, Zaman Yayınları, 2003, s.56

Ürdün Havzası 18.300 km² alanı ile Şeyh Dağından uzanıp, güneyde Ölü Deniz'e dökülür. Havzanın kuzeyinde yıllık yağış miktarı 1.000 mm civarında iken, güneyinde 50 mm civarındadır. Ancak Ürdün nehrinin iki yakasında da meydana gelen yağışların yıllık ortalaması ise 200 mm. altındadır. Görüldüğü gibi havzanın büyük bölümü kurak ve yarı kurak iklime sahip olduğundan başta tarım için olmak üzere yaşamın her alanında sulamaya ihtiyaç vardır.

Ürdün nehrinin uzunluğu 320 km. Ürdün havzasının alanı ise 11.500km²'dir. Havzanın %54'ü Ürdün'de , %29,5 ' Suriye'de, %10,5 İsrail'de, %6'sı ise Lübnan'dadır. 1967 öncesinde İsrail, havzanın sadece %3'ünde varken, diğer % 7,5 'i Batı Şeria'yı işgal ederek elde etmiştir.⁷⁷ Coğrafi açıdan baktığımızda Ürdün(Şeria) Nehri iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Yukarı Ürdün olarak adlandırılan kısım, Lübnan dağlarından doğar ve Dan, Hasbani ve Banias kollarından oluşur. Bunlardan Hasnani Lübnan'dan, Dan İsrail'den, Banias ise halen İsrail'in işgal altında tuttuğu Golan Tepelerinden gelmektedir. Bu sular deniz seviyesinin 210 metre altında bulunan Taberiye (Tiberiya) gölüne dökülmektedir.⁷⁸ Aşağı Ürdün diye adlandırılan bölüm ise Taberiye gölünün, Ölü Deniz'e kadar uzanan kısmıdır. Taberiye gölünün çıkışından sonra Ürdün Nehrine en büyük kolu olan ve Suriye'den gelen Yarmuk nehri katılır. Yarmuk nehri Suriye Ürdün ve daha aşağıda ise İsrail ile Ürdün arasında sınır teşkil etmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla bu nehirlerde sınır aşan özellik taşımaktadır.

3.3 ÜRDÜN NEHRİ SU POTANSİYELLERİ

Ürdün (Şeria) Nehrinin doğal debisi ortalama olarak 21 m³/sn'dir. Yarmuk ve Zarka gibi kolları olan güçlü nehirlerle beslendikten sonra Ölü Denize (Lut Gölüne) dökülür ve debisi 37 m³/sn' ye çıkar. Ürdün Nehri özellikle sulama ve enerji üretiminde kullanıldığı için Suriye, İsrail, Ürdün ve Lübnan'da en çok ihtiyaç duyulan nehirdir.⁸⁰ İsrail nehrin havzasında ki geniş alanlarda modern teknikler kullanarak sulu tarım yapmaktadır. Bu da İsrail açısından nehrin önemini bir kat daha

⁷⁷ Zekai Şen, *Ortadoğu'da Su Bereketli Hilal ve Türkiye*, İstanbul, Su Vakfı Yayınları, 2006, s. 85

⁷⁸ Kaplan, a.g.e, s. 212

⁷⁹ Bilen, a.g.e. , s. 109

⁸⁰ Şen, a.g.e. s 85

arttırmaktadır. İsrail, tarım için sulamalarında Taberiye gölü'nün yukarı bölümünde Ürdün nehri sularından saniyede 11m³ su kullanmaktadır. Ürdün nehri ile Batı Ghor tarım alanlarının yarısından fazlasının sulanmasını sağlar,

Ürdün nehrinin su toplama alanı (drenaj alanı) ise 18.140 km²'dir. Bu alanın 7216 km²'lik bölümü Ürdün'de, 6445 km²'lik alanı Suriye'de, 712 km²'si Lübnan'da, 1842 km²'si işgal altında ki Batı Şeria'da, 1925 km²'si ise 1967 yılından önceki İsrail topraklarında bulunmaktadır.⁸¹ Ürdün, Ürdün (Şeria) Nehri üzerinde 1961 yılında yaptırmış olduğu Dopu Ghor kanalı ile 120.000 hektarlık alanda sulu tarım yapmaktadır. Ürdün Yarmuk nehri üzerinde kendi projesi Makarin Barajı ve Suriye ile ortak Birlik Barajı projelerini gerçekleştirmek istemekte fakat İsrail tarafından barajın yapımı engellenmektedir.

Ölü Deniz'e 1950 yılından önce ortalama 1,3 milyar m³ su dökülmekte idi. Fakat bu dökülen sular ile buharlaşma dengelendiği için göl seviyesinde herhangi bir değişiklik olmamaktaydı. Ancak son yıllarda Ürdün nehrinde ki yoğun su kullanımı nedeniyle Ölü Denize katılan su miktarı azalmış ve su seviyesi 10 metre düşmüştür. Doğal olarak bu olay yeraltı su seviyesini de etkilemiştir. Buda gelecekte Ürdün nehri ve dolayısıyla bölge için tehlike çanlarının çalmaya başlaması demektir. Nehrin yıllık su potansiyeline gelecek olursak yaklaşık olarak 15 milyar m³'tür. Geçmişte Ürdün nehrinin Ölü Denize taşıdığı miktar 1200 milyar m³civarındaydı. Ancak bölgede kalkınma planlarından sonra bu miktar düşmektedir. Yaz ve sonbahar aylarında nehir yıllık akışının sadece % 3 - % 4'ünü taşıırken şubat ayı gibi kış aylarında yıllık su potansiyelinin % 40'ını taşır.⁸² Dolayısıyla bu da gösterir ki özellikle yaz aylarında suya gereksinim her zamankinden daha fazla artıyor.

3.3.1.Yarmuk ve Litani Nehirleri Su Potansiyelleri

Ürdün Nehri'nin en büyük kollarından biri olan ve yılda yaklaşık 500 milyon m³ su taşıyan Yarmuk nehri Suriye ve Ürdün arasında sınır teşkil ettikten sonra kuzeye doğru dönerek Suriye topraklarında içinde yer alır. Suriye Yarmuk nehrinin sularının 170 milyon m³ kullanır sonra 100 milyon m³ İsrail tarafından Taberiye

⁸¹ Bilen, a.g.e. s. 107

⁸² Şen, a.g.e. , ss. 89-90

gölüne ve 120 milyon m³'ü ise Ürdün toraklarını aşarak Doğu Ghor kanalına geçmektedir.

Lübnan sınırları içerisindeki Beka Vadisinden doğan Litani nehri yine aynı ülke sınırları içerisinde denize dökülen bir nehirdir. Yılda toplam 700 milyon m³ su taşıyan Litani nehri 145 km uzunluğunda bir akarsudur. Ürdün ve Yarmuk nehirlerinden farklı olarak Litani nehri yalnızca Lübnan'ın bir iç suyu durumundadır ve sınır aşan bir özellik taşımamaktadır.⁸³ Ancak bu onun bölge için önemsiz olduğu anlamı taşımamaktadır. Gerek Araplar gerekse İsrail tarafından farklı projelerle Litani nehrinin Ürdün Nehrine çevrilmesi önerilmiş ve dolayısıyla Litani nehri sık sık gündeme gelmiştir.⁸⁴ Sınır aşan su bile olmayan bir nehirle ilgili bölge ülkelerinin çalışmalar ve projeler üretmesi aslında sadece bu bile ülke devletlerin suya gereksinimlerini azaltmak neler yapabileceklerine bir örnektir.

3.4. ÜRDÜN HAVZASINDA SU PAYLAŞIM DENEMELERİ

Ürdün nehri ve havzasın da bulunan ülkeler; Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail, Filistin Özerk Bölgesi (Batı Şeria ve Gazze)'dir. Suriye ve Lübnan'ın Ürdün Nehrinden yararlanma imkânları coğrafi nedenlerle daha kısıtlıdır. Bununla beraber Suriye ve Lübnan'ın daha başka su kaynaklarına sahip olmaları dolayısıyla Ürdün(Şeria) akarsuyuna diğer bölge devletleri kadar büyük bir bağlılığı bulunmamaktadır. Fakat Ürdün, İsrail ve Filistin Özerk Bölgesinin tek su kaynağı bu akarsudur ve hayati çıkar konumundadır. Ürdün akarsuyu özellikle Batı yakasındaki yeraltı ve yerüstü su kaynakları ile bu üç ülkenin hemen hemen tüm ihtiyacını karşılamaktadır.⁸⁵ Ürdün Havzası ve akarsularının kullanımı için bölgenin Osmanlı Döneminden başlayarak çeşitli projeler hazırlanmıştır. Bunlardan ilki 1913 yılında Osmanlı Devleti döneminde, Filistin kamu yatırımlardan sorumlusu Georges Franghi'ye hazırlatılan Franghi planıdır. Bununla başlayarak İngiltere, Ürdün, Amerika Birleşik Devletleri, İsrail ve Arap Birliği tarafından değişik isimlerde ve

---

⁸³ Koluman, a.g.e., s. 61

⁸⁴ Bilen, a.g.e., s. 151

⁸⁵ Bilen, a.g.e. s.107

dönemlerde hazırlanmış birçok plan vardır.⁸⁶ Ancak bu planlardan hiçbiri havzayı paylaşan ülkeleri tatmin edememiş ve başarıya ulaşmamıştır. 1951 yılını gelindiğinde İsrail planı olarak isimlendirilen planda İsrail'in istekleri şöyleydi. Ürdün Nehrinin yatağının değiştirilmesi ve suyun bir su yolu vasıtası ile kıyı ovalara ve Necef çölüne ulaştırılması ki burası su sağlanabildiği takdirde tarıma elverişli bir sahadır ve Hule bataklığının kurutulmasıdır.

Ürdün'de 1950 yılında Amerikalı Mühendis M. E. Bunger'in ve İngiliz Danışmanları Murdoch Macdonald hazırladıkları çalışmalara dayanılarak "Bunger Planı" ismiyle anılan bir plan hazırlanmıştır. Buna göre biri Yarmuk üzerinde Makarinde ve diğeri de Asidiye'de olan iki baraj yapılacak ve Ürdün ve Suriye'ye hidroelektrik sağlanacak ve Suriye'de 20 000 hektar, Ürdün'de 100 000 hektar alan sulanacaktır. Birleşmiş Devletler planının gerçekleşmesi için devreye girmiş, Suriye ve Ürdün anlaşmış ve 1953 yılında çalışmalara başlanmıştır. Ancak İsrail protestoda bulunmuş ve Yarmuk sularının göz önünde bulundurulmadığını iddia etmiştir. Bununla beraber bir tepki olarak İsrail, Makarin Barajı üzerinde çalışmaların başlaması ile beraber, Ürdün(Şeria) nehri sularını milli suyoluna akıtmaya başlamıştır. Bu sıralarda Amerika Birleşik Devletlerinin projeye olan desteğini kesmesi ile Ürdün'de projeyi rafa kaldırmak zorunda kalmıştır.⁸⁷ 1953 yılında Amerika Birleşik Devletler Başkanı Eisenhower'in özel temsilcisi Eric Johnston'un girişimi ile bir plan hazırlanmış ve bu plan "Johnston planı" olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar teknik düzeyde kabul görmüş olsa da bu çalışma siyasi bir belge niteliğine gelememiştir. Arapların ve İsrail'in su sorununa yaklaşımlarını ve kendi planlarını yansıtmaları açısından 1953 yılında başlatılan bu görüşme süreci ve ilginçtir. Müzakerelerde şu ana konular üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸⁸

- Kıyıdaş ülkelerin su kullanım kotaları,
- Galile Gölü'nün bir depolama tesisi olarak kullanılması
- Ürdün(Şeria) nehrinin sularının havza dışına iletilmesi

⁸⁶ Hazırlanan bu planların içeriği için bkz. Naff, T, Matson, R.C, *Water in the Middle East: Conflict and Cooperation*, London, Boulder, 1984, s. 85-97

⁸⁷ Bulloch J. ve A. Darwish, *Su Savaşları Ortadoğu'da Beklenen Çatışma*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1994, s. 47

⁸⁸ Bilen, a.g.e, s. 113

-Lübnan'dan doğup bu ülke sınırları içersinde denize dökülen Litani akarsuyunun, Ürdün nehrine bağlanarak, iki akarsuyun toplamının kıyıdaş ülkeler arasında tahsisi,

-Uluslararası denetim ve garantilerle ilgili hususlar

Bu planla ilgili çalışmaların sonucunda, her ülkeye ait su kotaları tespit edilmiş ve Ürdün nehri ve kolları üzerinde çeşitli tesislerin inşa edilmesine karar verilmiştir. Kısaca bunları özetlemek gerekirse;

- Huleh bataklığının drenajı

- Yukarı Ürdün Nehri'nin Hasbani, Dan ve Banias kolları üzerinde enerji ve sulama amaçlı barajlar inşa edilmesi

- Yarmuk Nehri üzerinde 175 milyon m³ kapasiteli baraj tesis edilmesi

- Yarmuk Nehri sularını Galile Gölü ve Doğu Gor Kanalı'na çevirecek yapıların inşası

- Galile Gölü'nün çıkışına kapak yerleştirilerek, gölün depolama tesisi olarak kullanılması

- Ürdün Nehrinin doğu ve batı yakasındaki alanların sulanması

- Aşağı Ürdün Nehrinin yan vadileri üzerine barajlar tesis edilerek barajlar yapılması.

Burada saydığımız bütün tesislerin yapılacağı kabul edilerek ilk değerlendirme sonucunda İsrail'e 394 milyon m³, Ürdün'e 774 milyon m³, Suriye'ye ise 45 milyon m³, su bırakılmıştır. Bu teklife hem İsrail hem de Araplar itiraz etmişlerdir.

Ayrıca İsrail, Galile Gölü'nde depolanan suların havza dışarısına Akdeniz ve Necef'e naklini ve Litani Nehri ve Ürdün nehirlerinin birlikte ele alınmak sureti ile planda İsrail için öne sürülen 400 m³'lük kotanın 800 milyon m³'e çıkarılmasını istemiştir. Litani nehrinin Ürdün nehrine bağlanması ilgili planda yer alan proje ise Litani nehrinin Lübnan'dan doğan ve denize dökülen bir akarsu (iç nehir) olması hasebiyle bu proje Lübnan'ın onayı olmadan uluslar arası hukuk ilkelerine göre mümkün değildir. Ancak burada iki nehrinde toplam su potansiyelleri veri kabul edilerek tarafların su kotalarında artış sağlanması hedeflenmiştir.⁸⁹ Devam eden

⁸⁹ Bilen, a.g.e., s.114-115

görüşmelere paralel olarak Araplar Yarmuk suyunun sularının Galile gölü'ne aktarılarak burada depolanmasına karşı çıkmışlar. Suriye ile Ürdün, Galile gölü'nün bölgenin su kaynağı olarak değerlendirilmesini ve İsrail ile birlikte ortaklaşa kullanılmasını önerdiler. Öneri İsrail tarafından reddedildi. Ayrıca Arapların su kullarımlarının uluslararası kuruluşlar tarafından denetlenmesi teklifi yine İsrail tarafından reddedilmiştir.⁹⁰ Johnston planına ilk tepki Suriye'den geldi Planı kabul etmenin İsrail devletini tanımak anlamına geldiğini ileri sürüyordu. Aslında Arap Devletleri tamamıyla planı reddetmiyorlardır ama 1955 yılında Kahire'de toplanan Arap Birliği planın İsrail'e ekonomik çıkar sağlayacağı ve İsrail ile işbirliği anlamına geleceği düşüncesi ile planı veto etti. Johnston planı politik engellere takıldı aslında teknik anlamda ilerleme ve uzlaşma kaydedilmişti. 1955 yılında Suriye ve Lübnan Amerikan hükümetine bundan sonra görüşmelere katılmayacakları yönünde bilgi verdiler.⁹¹ Genel olarak bakıldığında Johnston planı her ne kadar uygulanamamış olsa da devletlerin belli teknik konularda bir uzlaşma sağlamada başarılı olduğu söylenebilir. İsrail Lübnan'daki Litani Nehri'nin, Ürdün nehri ile beraber düşünülmesi tezinden vazgeçmiş, Araplar ise Necef çölüne ve Akdeniz kıyısındaki bölgelere Taberiye gölünden su götürülmesi için hazırlanan İsrail planına itiraz etmekten vazgeçmişlerdir.

Johnston planı, bir an için devletlerin sınırlarını yok sayarak, bütün havzayı bir bütün olarak ele almış ve su kaynaklarını da ortak düşünerek her ülkenin kaynakları kullanmasında en uygun şartları araştırmış ve ülkeleri tahsis edilecek su miktarını tespit etmeye çalışmıştır. Ancak uygulamaya geçememiştir. Devam eden yıllarda tarafların tek başlarına girişimleri, örneğin 1964 Arap zirvesinde Ürdün Nehri'nin yatağının değiştirilmesi, Hasbani ve Banias sularının Ürdün toprakları üzerinden Yarmuk Nehri ile birleştirilmesi kararı İsrail devleti'ni harekete geçirmiş ve kendi toprakları ile çevrili olan Dan kolunun kaynağını kontrol altına alma girişimlerine başlamıştır. Bu mücadele, 1967 yılında Altı Gün Savaşında İsrail'in, Golen tepelerini işgali, Ürdün kaynaklarının Araplar tarafından değiştirilmesinin önlenmesi ve Batı Şeria'da ki varlığını eskisinden çok daha fazla arttırarak, Yarmuk

---

⁹⁰ Bilen, a.g.e. s. 116

⁹¹ Şen, a.g.e, s. 143

nehriinin yarısını kontrol altına alması ile sonuçlanmıştır.⁹² Bu arada barış görüşmeleri ile ilgili Filistin lideri Yaser Arafat ve İsrail başbakanı Binyamin Netenyahu'nun Amerika ziyaretinden bir hafta kadar önce İsrail bir açıklama yaparak Ortadoğu'da nihai bir anlaşma sağlansa bile güvenlik bölgesini ve su kaynaklarını terk etmeyeceğini açıklamıştır.⁹³ Daha sonraki bir açıklamada ise Lübnan eğer bölgede ki gerekli güvenlik önlemlerini arttırması durumunda çekilme emrine verebileceğini açıklamıştır.⁹⁴ İngiltere ve Amerika'nın girişimlerine rağmen İsrail ısrarlı tutumunu sürdürmüştür.⁹⁵ Bugün ki durumu düşündüğümüzde Johnston planı çerçevesinde önerilen çözümleri benimsemeyen, başka çözüm yollarını kabul ettiremeyen Ürdün ve Suriye mevcut durumu değiştirememiştir. Bugün durum düşünüldüğünde İsrail'in Ürdün Nehrinin ana kolundan ve Yarmuk'tan kullandığı toplam su miktarı 640 milyon m³, ki Johnston planına göre bu miktar 400 milyon m³'dü. Ürdün kullanımı 120 milyon m³, plana göre 720 milyon m³'di, Suriye'nin kullanımı ise 170 milyon m³, Johnston planına göre 132 milyon m³'di. Görüldüğü gibi Ürdün aleyhine oluşmuş durum gözükmektedir.⁹⁶ Geçen süre zarfında Ürdün Nehrinin sularının paylaşımı ile ilgili durum 1950'lerden çok daha karmaşık bir hal almıştır. Akarsular ve kolların kaynakları savaşan ülkeler arasında olduğu kadar Arap ülkelerinin birbirleri arasında anlaşmazlık yaratacak biçimde dağılmıştır. Başta hukuken aşağı kıyıdaş olarak kabul edilen İsrail, 1967 ve 1973 savaşları ve 1982'de Güney Lübnan'ın işgali ile fiilen yukarı kıyıdaş ülke konumuna gelmiştir. İşgal ettiği topraklardan çıkmak içinde su konusunda tatmin edilmesi gerektiğini öne sürmektedir.⁹⁷

---

⁹² Bulloch ve Darwish, a.g.e. s. 47

⁹³ Hürriyet Gazetesi, (15.1.1998)

⁹⁴ Milliyet Gazetesi (2.4.1998)

⁹⁵ Türkiye Gazetesi (4.5.1998)

⁹⁶ Bilen, a.g.e. 118

⁹⁷ Gün Kut, "Ortadoğu Su Sorunu ve Çözüm Önerileri", Sabahattin Şen, *Su Sorun Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993, s. 475

3.5. BÖLGE ÜLKELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

3.5.1 Ürdün İsrail Su Problemine Genel Bakış

Yukarı da ki bölümlerde bahsettiğimiz gibi İsrail su ihtiyacını karşılamak için işgalde dâhil her türlü müdahaleye başvurmaktadır. Lübnan'a doğru yayılarak 1978 ve 1982'de Litani ve Hasbani akarsularının bulunduğu Lübnan'ın güneyini işgal etmiştir. Uluslar arası baskılara dayanamayarak geri çekilse de bölgeyi tamamen boşaltmamıştır. 1979–1980 yılında İsrail ile Ürdün arasında Ürdün Nehri ve Yarmuk akarsuyuna ilişkin yapılan gizli bir anlaşmaya göre Ürdün'ün Kral Abdullah kanalının temizlenmesinde ve Yarmuk akarsuyunun sularının paylaşılmasında anlaşmışlardır. Kanalın temizlenmesinde İsrail, kendi mühendislerinin kullanılmasına izin vermiştir. Burada dikkatimizi çekmesi gereken konu o yıllarda Arap devletlerinin bütün politikaları ve yönetimlerinin meşruiyet zemini, İsrail'i bulunduğu topraklarda atma yolundaki politikalara dayanmasına rağmen, iki devlet su konusunda bir anlaşmaya zemini aramış ve aynı masaya oturmak durumunda kalmıştır.

Günümüzde İsrail, Batı Şeria, Gazze ve Ürdün bölgesinden olmak üzere her yıl 300 m³ ila 600 m³ arasında değişen bir su açığı ile karşı karşıyadır. Mevcut durumda İsrail yenilenebilir enerji kaynaklarının % 95'ini kullanmaktadır.⁹⁸ 26 Ekim 1994'de İsrail ile Ürdün arasında yapılan antlaşma su konusunu da içermektedir. Bu antlaşmaya göre İsrail, Ürdün'e yılda 50 milyon m³ su sağlayacağını taahhüt etmektedir. Fakat kurak geçen yılları bahane ederek bu miktarda suyu sağlamamıştır keza 27 Mayıs 1997'de ek bir antlaşma ile ortak tuzdan arındırma tesisi yapılan kadar İsrail Ürdün'e 25 milyon m³ fazladan su sağlayacağını taahhüt etmiş fakat bunu da yerine getirmemiştir. Yine vermesi gereken suyu vermemiştir.⁹⁹ Bununla beraber özellikle 1999 yılında Ürdün nehrinin debisinin yüksek oranda azalması ile İsrail'in Ürdün'e vermesi gereken suyu vermemesine ortam hazırlamış.¹⁰⁰ Günümüzde artık Ürdün'ün artan nüfusuna yetecek suyu mevcut değildir ve

⁹⁸ Şen, a.g.e. s. 153

⁹⁹ Konuralp Pamukçu, "Water Trade Between Israel and Turkey: A Start in the Middle East Policy", *Middle East Policy*, Vol. 10, No. 4, 2003, ss. 87 - 99

¹⁰⁰ Aziz Koloman, *Dünya Su Sorunları ve Stratejileri*, Ankara, ASAM Yayınları, 2002, s

teknolojik eksikliği yüzünden arıtma tesisleri yeterli seviyede de değildir. Bu da su kirliliği problemi ile karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır. Genel anlamda düşündüğümüzde İsrail ve Ürdün arasındaki su probleminin önemli hususlarından biri Ürdün'ün su rezervlerini arttırmak istemesidir. Bu isteğini hayata geçirmek için Yağmur suyunun biriktirilmesinden, yeni barajlar kurulmasına yeni yeraltı su kaynaklarının aranmasına kadar birçok planlamalar yapılmaktadır ama finansman sorunu da Ürdün'ü zorlayan bir nedendir.¹⁰¹ Yukarıda bahsettiğimiz gibi Johnston planının gerçekleşmemesinden en çok etkilenen ülke Ürdün olmuştur bununlar beraber artan nüfusu ve su ihtiyacını karşılamakta en çok zorlanan ülkede Ürdün'dür.

3.5.2 İsrail- Filistin Su Problemine Genel Bakış

1948 yılında İsrail devletinin kuruluşundan beri su ihtiyacı ve kaynakların kontrolü İsrail için her zaman önemli güvenlik unsurlarındandır. İsrail endüstrisinin ve buna bağlı ekonomisinin gelişiminin temeli olarak su ihtiyacını her ne yolla olursa olsun karşılamak zorunda olduğunu düşünmektedir. Sanayileşme, dışarıdan alınan Yahudi göçleri ile artan nüfus ve buna bağlı yeni yerleşim yerlerinin oluşturulması her geçen gün daha fazla suya ihtiyaç duymasını sağlamaktadır. Ancak bu su ihtiyacı artarken, su kaynakları aynı oranda artmamakta hatta daha da azalmaktadır.¹⁰² İsrail mevcut ihtiyacını karşılamak için 1967 yılında Batı Şeria ve Gazze şeridini işgal ettiği Altı Gün savaşlarından bu yana Filistin Halkının su kaynaklarını yönetme ve geliştirme haklarını ellerinden almış ve Filistinlilerin tarımsal olarak su kullanımlarını kısıtladığı gibi içme ve kullanma su taleplerini de kısıtlamıştır. İsrail ve Filistin arasındaki su anlaşmazlığının temelinde yatan su kıtlığıdır. Özellikle bu bölgede 1980 ve 1996 yılları arasında yaşanan kuraklıkla beraber meselenin ne kadar tehlikeli boyutlar doğuracağını daha iyi göstermiştir.¹⁰³

İsrail su taşıma sistemine gelecek olursak stratejik nedenlerden dolayı hiçbir zaman su taşıma sisteminin kapasitesini açıklamamıştır. Fakat 500 milyon m³ olduğu tahmin edilmektedir. Aşağı Ürdün nehrinin suyunun bir kısmını bu taşıma sistemi ile

¹⁰¹ Şen, a.g.e. s., 154

¹⁰² Mehmet Şahin, "İsrail Su Sorunu ve Çözüm Arayışları", Türel Yılmaz vd., *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, Ankara, Platin Yayınları, 2005, s. 177

¹⁰³ Şen, a.g.e., ss. 148-149

güney sahilinden Tel Aviv üzerinden Necef çölüne taşır. Bununla birlikte iki ana yeraltı suyu kaynağı İsrail ve işgal altındaki Filistin'e yeraltı suyu sağlar ve ayrıca Yıllık yaklaşık 600 milyon m³ su getiren dağ yeraltı sularının ise boşalım alanlarını ise tamamen Batı Şeria'dır. İsrail, yeraltı sularının % 40'ını ve yenilenebilen tatlı sularının da % 25'ini Batı Şeria'dan yani işgal ettiği topraklardan sağlamaktadır. Bununla birlikte kullanılan su oranlarında da ciddi eşitsizlikler vardır. 1989 yılında İsraili çiftçilerin ettikleri alanlar, Batı Şeria'da ki toplam ekili alanların % 5'ine eşittir ve bu ekili alanların % 90'ını sulanmaktadır, Filistinlilerin ise ettikleri alanların ancak % 2'sini sulayabilmektedirler. 1967'den beri hiçbir Arap, tarımsal amaçlı kuyu kazma ve var olan kuyusundan çekilen suları kurtarma iznine sahip değildir bununla birlikte Arap kuyularının derinliği 100 metreyi nadiren aşarken, Yahudi yerleşimcilerin kazdıkları kuyuların derinlikleri 200 ve 750 metre arasındadır. Batı Şeria'da bir Arap'ın günlük kişi başına düşen su miktarı ortalama 88 litre iken, bir Yahudi'nin günlük su miktarı 368 litredir. Filistinlilerin kuyu kazmaları da yasaklanmış olduğu için dam saçaklarından inen yağmur sularını toplamak mecburiyetinde bırakılmaktadırlar.¹⁰⁴

İsrail'in Filistin'in bağımsızlığına karşı çıkış nedenlerinden biride resmi olarak su kaynaklarının kontrolünün kaybedilmesidir. İsrail'in özellikle Barış görüşmelerinde ağır ve çekinceli davranmasını bir nedeni de Batı Şeria ve Golan Tepelerindeki su kaynaklarından mahrum kalma endişesidir öyle ki İsrail'in su ekonomisinde Batı Şeria ve Golan Tepeleri önemi bir yer tutmaktadır. Batı Şeria'da kurulacak olan bir Filistin Devleti yeraltı kaynaklarının kontrolünü eline geçirmesi ve bu suları çekmesi ile İsrail'i su kaynaklarından mahrum bırakabilir. Yaklaşık olarak İsrail su kaynaklarının üçte biri Batı Şeria'dan gelmektedir. Batı Şeria'da ki 130.000 İsraili 60-100 milyon m³ su kullanırken, 1.2 milyon Filistinli 100-140 milyon m³ su kullanmaktadır. Özellikle 1980'li yıllarda Batı Şeria'da İsrail, Filistinlilerin su kullanımını sınırlandırmış ve Filistinlilerin kullanımlarının toplam su miktarının %18'ini geçmesine izin vermemiştir.¹⁰⁵ Yukarıda da söylediğimiz gibi, günümüzde de İsrail, özellikle Batı Şeria'daki su kaynaklarının kontrolüne özen göstermektedir. Buradaki amacı ise Batı Şeria'daki kaynakları elinde bulunduranların

¹⁰⁴ Şen, a.g.e. ss. 150-151

¹⁰⁵ Şen, a.g.e. s.152

İsrail'in sahil kesimine inen su kaynaklarını kurutabilme şansına sahip olmalarıdır. Kısacası özellikle Gazze Şeridinde en önemli sorun su kaynaklarının kullanımındaki adaletsizliktir.

3.6. DİCLE FIRAT HAVZASI

3.6.1 Fırat Nehri

Ağrı'dan gelen Murat ırmağı ile Elazığ'ın doğusundan gelen Karasu ırmağının birleşmesi ile meydana gelen Perisuyu, daha sonra batı yönünden gelen Fırat'a katılır. Erzurum, Erzincan üzerinden gelen Karasu ırmağı ile birleştikten sonra güneye doğru akar. Fırat Nehri'ne Keban Barajı'nın hemen altında Göksu ve Tohma nehirleri katılır. Nehir Güneydoğu Toroslari aşarak Birecik'ten Suriye düzlüğüne ulaşır. Güney'den Habur'a ve sonrada Irak topraklarından güneye doğru devam eder. Dicle Nehri ile Basra'nın yukarı tarafında birleşerek Şattül Arap adını alır ve Basra Körfezine dökülür.¹⁰⁶ Toplam uzunluğu 2780 km olan Fırat Nehri'nin Karasu ırmağından Suriye sınırına kadar olan kısmının uzunluğu 971 km'dir. Murat suyu kaynağından Suriye sınırına kadar olan kısmının uzunluğu ise 1263 km'dir. Türkiye sınırından sonraki uzunluğu 1200 km'dir. Fırat Nehrine kaynak sağlayan alanların % 62'si Türkiye'de , % 38'ise Suriye'dir. Türkiye'nin Fırat Nehrine yıllık su katkısı % 90 oranındadır. Kalan kısım ise Suriye'nin katkısıdır. Irak'ın ise nehre herhangi bir katkısı yoktur. Nehrin ortalama debisi Türkiye Belkışköy istasyonundaki ölçümlere göre saniyede 909 m³'tür. Bu istasyondan ölçülebilen en yüksek debisi ise 5374 m³/sn'dir. En az debisi ise 113 m³/sn'dir. Nehrin toplam su miktarı ise Türkiye kesiminde 32 milyar m³/yıl, Suriye ve Irak kesiminde ise 4 milyar m³/ yıl'dır.¹⁰⁷

Fırat havzası %35 Türkiye, %22 Suriye ve % 43 Irak sınırları içinde yer almaktadır. Nehre kaynak sağlayan alanların % 62 si Türkiye de, % 32 si Suriye dedir. Türkiye'nin Fırat Nehrine yıllık su katkısı % 88,7 oranında olup Suriye'nin katkısı %11,3 tür. Fırat Nehri'nin toplam su miktarı Türkiye kesiminde 31.58 milyar

¹⁰⁶ Neşet Akamandor vd., *Ortadoğu Ülkeleri Su Sorunu*, Ankara, TESAV, 1994, s. 19

¹⁰⁷ Şen, ag.e. ss. 77-79

m³ /yıl, Suriye kesiminde 4 milyar m³ /yıl olmak üzere toplam 35.58 milyar m³/ yıldır.¹⁰⁸

3.6.2. Dicle Nehri

1900 km uzunluğunda yol kat eden Dicle nehri Fırat nehri gibi kaynağını Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yükseltilerine inen yağışlar ile sağlar. Fakat Fırat Nehrinden farklı olarak Türkiye topraklarını kat ettikten sonra Türkiye-Suriye sınırını 73 km ve Suriye-Irak sınırını 8 km boyunca belirler ve Irak topraklarına girer. Yine Fırat'tan farklı olarak Dicle nehri su miktarının % 62'sini Irak' ta bünyesine dâhil olan İran'ın Irak sınırı yakınlarındaki Zağros dağlarından beslenen Küçük Zap, İran'ın Irak sınırı yakınlarındaki Zağros dağlarından beslenen Küçük Zap, Adhaimve Diala sularıdır. Dicle havzasının % 12 si Türkiye, % 0,2 Suriye ve % 54'ü Irak ve % 34 ü İran sınırları içinde yer alır. Dicle nehrinin sularına kaynak oluşturan alanların % 21 i Türkiye de, % 0,3 ü Suriye de, % 31 i Irak ta ve % 48 i İran dadır. Dicle nehrinin yıllık su hacmine Türkiye'nin katkısı % 51, Irak'ın % 39 ve İran'ın % 10'dur.¹⁰⁹ Dicle nehrinin toplam su miktarı Türkiye kesiminde 21,3 milyar m³ /yıl olup toplam potansiyeli 52,7 milyar m³ /yıldır¹¹⁰

3.6.3. Asi Nehri

Asi Nehri Beka vadisinin kuzeyinden doğar ve Suriye topraklarından geçtikten sonra Türkiye topraklarından Akdeniz'e dökülür. Suriye'de Humus yöresinde yolundan sapar bunun nedeni bazaltlı lav akıntılarıdır. Hama kireçtaşı platolarına ve Ghab çukuruna ulaşır. Kuzeye doğru bu yolu devam ederek Türkiye topraklarında Amik ovasına girer. Asi Nehrine bu noktada Burç deresi ve Karasu ırmakları karışır ve nihayet Samandağ'ından Akdeniz'e dökülür.¹¹¹ Uzunluğu 248 km.dir. Bunun 40 km'si Lübnan, 120 km'si Suriye ve 88 km'si ise Türkiye toprakları

¹⁰⁸ Zehir, a.g.e. s. 93

¹⁰⁹ Zehir, a.g.e. s. 91

¹¹⁰ Bilen, a.g.e. s.45

¹¹¹ Şen, a.g.e. s. 92

içersindedir. Asi Nehrinin toplam yıllık su miktarı 1,2 milyar m³'tür. Bunun % 6'sı Lübnan, % 92'si Suriye ve % 2'si Türkiye topraklarından kaynaklanır. Asi Nehrinin % 98'si Suriye ve Lübnan tarafından kullanılmaktadır. Asi Nehrinin tamamına yakını bu devletler kullanırken Türkiye sadece %2'lik kısmını kullanmaktadır. Bu da zaten kendi topraklarından kaynaklanan miktardır.¹¹²

3.7. HAVZA ÜLKELERİ ARASINDAKİ SU PROBLEMİ

3.7.1 Türkiye-Irak

1946 yılında imzalanan Türk-Irak Dostluk Anlaşması su sorununa değinen ilk belge olma özelliği taşımaktadır. Bu belgede Fırat ve Dicle sularının ve kollarının kontrol edilmesi konusunu da içermektedir.

“...Düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle ve Fırat'ın kolları üzerinde taşkın koruma tesislerinin yapılmasının Irak için önemli olduğu” dur.¹¹³

Hidrolojik bilgi alışverişinin önemi belirtilmiş aynı zamanda bu belgede inşa edilecek depolama merkezlerinin Türkiye'nin ve Irak'ın menfaatine olacağı vurgulanmıştır. Bu tarihten Türkiye'nin 1964 yılında Keban Barajına başlama kararı verdiği tarihe kadar su konusunda önemli bir gelişmede olmamıştır. Irak özellikle Körfez Savaşı sırasında kesebileceği korkusu yaşamış ve birçok politik ve askeri gözlemci bu konuda fikir yürütmüştür. Bunun nedeni ise Irak'ın Kuveyt işgalinde geri adım atması ve suyun bir caydırıcı unsur olarak kullanılabilmesinin olanaklı olması fikridir. Fakat Türkiye Fırat Nehrinin suyunu kesmemiş yinede suyun politik bir malzeme olarak kullanabileceği görülmüştür. Irak'ın taleplerine gelecek olursak Irak Fırat'ın debisine hiçbir katkısı olmadığı halde 23 milyar m³/ yıllık kısmını talep etmektedir. Dicle Nehrine ise % 48'lik oranda katkısı bulunan Irak 45 milyar m³ kısmını kullanmak istemektedir.¹¹⁴ Bununla birlikte Irak, Fırat ve Dicle yapılan bütün tesislere karşı bir olumsuz bir duruş sergilemişlerdir. Bunun en önemli nedeni kendisine gelen su miktarının azalacak olacağı korkusudur. Özellikle Dicle nehrini Ortak Komite Toplantılarında hiç dile getirmemiştir. Burada Irak'ın tezi Dicle

¹¹² Koluman, ag.e. s. 61

¹¹³ Şen, a.g.e. s. 134

¹¹⁴ A.g.e. s. 134

nehirinin mülkiyet hakkını üzerinde görmesi ile ilgilidir. Özellikle Fırat'ın debisinin azaldığı yıllarda Dicle nehrinden telafi edilmesi teklifini reddetmiştir. Bu hususu gerek Irak gerekse Suriye atalarının kullandıkları kazanılmış ve değiştirilemez tarihi haklar olarak görmekte ve ülkelerinin su ihtiyaçlarını ve kullanım şartlarını belirlemekte serbest olmaları gerektiğini belirtmektedir.¹¹⁵

Tartışmasız olarak Irak ve Türkiye arasında ki tek problemde bu değildir ancak özellikle 2011 yılında işgal kuvvetlerinin çekilmesinin de gündeme gelmesi ile birlikte Irak yönetiminde de farklı arayışlar başlamıştır. Irak yönetimi Türkiye'de dahil komşu ekonomik ülkelerle “ekonomik güvenlik birliği” kurulmasını önerdi ve Irak hükümet sözcüsü Ali el Dabbah ABD’de “Institute of Peace” adlı düşünce kuruluşunda açıkladığı önerisinde bu birliğin, başta su paylaşımı, enerji ve diğer doğal kaynaklar konusunda işbirliği sağlanmasını, üyeler arasındaki sorunlara arabuluculuk üstlenmesini” gibi konuları içermekte idi. Ayrıca bu konuda Türkiye, Suriye, İran ve Kuveyt ile gayri resmi görüş alışverişine başladıklarını belirterek bu dört ülkenin dışında bu birliğe Ürdün ve Suudi Arabistan’ında dahil olmasını istediklerini ve bu projenin diğer Körfez ülkelerinin de ilgilerini çekeceğini belirtti. Sözcü, AB modelinin örnek olarak gündeme getirdikleri bu önerinin amacının ise, “bölgesel güvenlik ve ekonomik işbirliği” olduğunu belirtmekte ve bölgede yeni bir ortaklık ve işbirliği dönemi başlatmayı hayal ettiklerini belirtmiştir. Tartışmasız özellikle Türkiye açısından bu düşüncelerin dillendirilmesi şaşırtıcı olmamıştır. Çünkü bu teklifin ilk sinyallerini 10 Temmuz 2008’de Türkiye Başbakanı Recep Tayip Erdoğan’ın Bağdat’a düzenlediği resmi gezisi dönüşünde vermiştir. Tarihte ilk kez Irak ile Türkiye arasında “stratejik işbirliği” anlaşması yapıldığını açıklamıştı, Başbakan Erdoğan şunlar söylemişti: “ Biz şimdi Stratejik belgeyi imzaladık. Bu Türkiye için bir ilk. Şu anda hiçbir ülke arasında böyle bir anlaşmamız yo. Benzer bir anlaşmayı Almanya-Fransa yapmış. Bu belgenin bize sağlayacağı faydalar var ortak bir siyasi irade oluşacak. Bürokrasi ve kurumlar çok sıkı bir diyalog içinde çalışacaklar. Bölgede Türkiye ile Irak’ın anlaşması diğer ülkeler için bir denge unsuru olacak. Bu anlaşma ile Ortadoğu’nun diğer ülkelerini de örnek olacaktır”

---

¹¹⁵ Bilen, a.g.e., s.67

demmiştir.¹¹⁶ Her ne kadar Irak'ın işgal altında bulunması, siyasal istikrarsızlık ve iç savaş tehdidi ortadayken bu gelişmelerin ne kadar gerçekçi olabileceği düşünülebilir. Fakat bu tarz işbirliği projelerinin konuşulması bile Ortadoğu ülkeleri açısından önemlidir.

3.7.2. Türkiye-Suriye

Suriye'nin Fırat'ın debisine % 10 katkısı bulunmaktadır, ancak Fırat nehrinin sularının 11.50 milyar/m³'lük kısmını talep etmektedir. % 90 gibi büyük bölümü Türkiye topraklarından doğan nehirden Türkiye'nin isteği ise toplam debisinin 18 milyar m³'lük kısmıdır. Bütün nehrin toplam su miktarı 36 milyar m³'tür. Irak'la birlikte düşünüldüğünde mevcut ülkelerin kullanmayı istedikleri su miktarı mevcut sudan yaklaşık 17 milyar m³ fazladır buda olmayan suyun istenmesi gibi bir durum ortaya çıkarmaktadır. Aslında aynısı Dicle içinde geçerlidir. Türkiye, Dicle'nin toplam debisine % 52 oranında katkısı bulunmakta ve yaklaşık 7 milyar m³'lük kısmını kullanmak istemektedir. Suriye ise 3 milyar m³'lük kısmını kullanmak istemektedir. Ancak Dicle nehrine hiçbir katkısı yoktur. Toplam yıllık su miktar 49 milyar m³ olan Dicle Nehrinden üç ülkenin talep ettiği su düşünüldüğünde mevcut toplam su miktarından 6 milyar m³ daha fazladır. Dicle Fırat havzasında Suriye ve Irak'ın verimsiz alanları içinde su talep etmekte aslında buda hukuksal anlamda hakkaniyet ölçüsüne de ters düşmektedir. Özellikle Türkiye'nin Dicle ve Fırat üzerinde yaptığı ve yapmayı planladığı her bütün tesislere kullandıkları su miktarının düşeceği öngörüsünü kullanarak itirazda bulunmuşlardır. Keban ve Karakaya ve Atatürk barajları Fırat nehrinin sularının ani yükselip alçalmasını engellemekte ve böylece nehrin debisinin dengelemekte buda Suriye ve Irak'ı sel felaketine uğramasını önlemiştir.¹¹⁷

Uzun yıllar Havza ülkeleri arasında görüşmeler yapılmış ve nihayetinde Fırat suyunun paylaşımı konusunda bir düzenlemede anlaşılmıştır. Ekonomik İşbirliği Protokolü 1987 yılında Türkiye ve Suriye arasında imzalanmış ve Türkiye, Suriye'ye saniyede 500 m³ su vermeyi kabul etmiştir. Bu oran Fırat nehrinin toplam

¹¹⁶ Star Gazetesi (11.12.2008)

¹¹⁷ Şen, a.g.e., s.129

potansiyelinin % 56'sını oluşturmaktadır. 1989 yılında da Suriye ve Irak bir anlaşma imzalayarak Türkiye'den gelen suların % 58'ini Irak ve %42'sini de Suriye'nin alması konusunda anlaşmışlardır.¹¹⁸ Yaşanan bu gelişmelerin ardından 2000 yılında Suriye devlet başkanı Hafız Esad'ın ölümünün ardından yerine geçen Beşar Esad ile birlikte başta komşuları olan ilişkiler olmak üzere, uluslararası ilişkilerde yeni bir siyasi anlayışın hâkim olmaya başlamasıyla olumlu süreç hızlanarak devam etmiştir. Irak Savaşı öncesinde ve sorasın da Irak'ın toprak bütünlüğünün ve üniter yapısının muhafaza edilmesi gibi bölgesel bazı konularda fikir birliğine varan ilişkiler, askeri, ekonomik ve ticari anlaşmalarla bu seyrini sürdürmüştür.

Tarihe baktığımızda ülkeler arasında su paylaşımı ülkelerin arasında çatışmayı tetiklediği kadar, bu problemlerin konuşulması ve çözüm için arayışlar, işbirliğini de getirmiştir. Dolayısıyla su paylaşımı birçok ülkeyi de birbirine yaklaştırmıştır. Türkiye ile Suriye ve diğer Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri geliştirmek için yapılması gereken, geçmişte yaşananları bir tarafa bırakarak, karşılıklı uzlaşma için ortak paydalar bularak ilişkilerin gelişmesini sağlamak ve geleceğe bakmalıdırlar. Türkiye Suriye ilişkilerinin hızla gelişmesi su sorununun geleceği açısından olumlu düşünmemizi sağlamaktadır, su konusunda Türkiye ve Suriye'nin ortaya koyacağı küçük çaplı projeler ilerde kapsamlı "su barışı" için umut olabilir. İki ülke arasında ki kronik su sorununun çözümünde aşama aşama ilerletilen bir işbirliği, ilerde iki ülkeyi de daha önce hiç düşünemedikleri kadar yakınlaştırabilir.¹¹⁹ Aslında Suriye ile yukarıda da bahsettiğimiz gibi tartışmasız olarak ilişkilerin normalleşmeye başlamasında su önemli bir rol oynamıştır ve gelişen ilişkilerin artarak devam etmesinde de önemli bir rol oynayacaktır.

2001 yılında Suriye Petrol Bakanı Muhammed Mahir Cemal ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer, Ankara'da petrol ve doğalgaz alanında işbirliği deklarasyonu imzalamışlardır. İki ülke arasında petrol ve doğalgaz rezervlerinin azalması ve işletilmesi konularında işbirliğinin geliştirilmesi, Suriye doğalgazının Avrupa kıtasına Türkiye üzerinden taşınması için gerekli çalışmaların yapılması, iki ülke şirketleri arasında ortak doğalgaz arama ve üretme faaliyetini geliştirmek için bir çalışma grubu kurulması, Türk özel sektörünün Suriye'deki petrol ve gaz

¹¹⁸ Tiryaki, a.g.e., s.134

¹¹⁹ Şalvarcı, a.g.e., ss.275-276

projelerinde yer almasının teşvik edilmesi gibi somut önerilerle ilişkiler devam etmiştir.¹²⁰ 2001 yılı Eylül ayında iki ülke içişleri bakanlıkları tarafından “her türlü terörizmle mücadele, organize suçlar, uyuşturucu madde, sahtecilik ve kara parayla mücadele, karşılıklı bilgi, eğitim alışverişi ile içişleri bakanlıklarının ilgi alanına giren her türlü “ görüşülerek imza altına alınmıştır.¹²¹ 2002 yılı Mart ayında bir tümgeneral başkanlığında asker ve diplomatlardan oluşan bir Türk heyeti Şam’a gitmiş; üç gün süren toplantılarda, Türk ordusunun hem Suriye’de hem de Türkiye’de Suriye askerlerini eğitmesi yönünde karar alınmış ayrıca kapsamlı bir askeri eğitim ve işbirliğinin imzalanması konusunda mutabık kalınmıştır.¹²² Suriye Devlet Başkan Yardımcısı Abdulhalim Haddam 2002 yılı Mayıs ayında kendisini Şam’da ziyaret eden bazı Türk aydınlarına yaptığı açıklamada; “Türkiye-Suriye ilişkilerinde son 50 seneyi kaybedilmiş yıllar olarak görüyorum. İki ülkenin yönetimleri de halklarının beklentisine uygun davranmadılar. Türkiye-Suriye İlişkilerinde iyileşme ümidinin her doğuşunda iki başkentte de “iyi ama ya Hatay” diyenler çıkıyor. Oysa ben ilişkilerimizin gelişmesiyle aramızdaki sorunların büyüklüğü ne olursa olsun çözümleneceğine inanıyorum” demiştir.¹²³ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Abdullah Gül’ün Ocak 2003’te Şam’a yaptığı ziyarette ise Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, ülkesinin geçmişte Türkiye’ye karşı izlediği politika nedeniyle yaptığı özür açıklamasında; “Geçmişte bazı hatalarımız olmuştur. Bunları unutalım ve geleceğe bakalım” mesajı vermiştir. Aynı mesaj Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Faruk El Şara tarafından da Gül’e iletilmiştir.¹²⁴ Yıllarca ciddi problemler yaşayan hatta bir dönem savaşın ucuna bile gelen iki ülke 2003 sonrası daha da hızlı yeni bir politika üretme sürecine girmişlerdir ve bunun sonucu olarak Şubat 2010’da Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim tarafından “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması” imzalanmıştır. Buna göre her yıl iki ülkenin başbakanlarının eş başkanlığında her iki hükümetin en önemli bakanlarının katıldığı ortak kabine toplantıları yapılacaktır. Ayrıca her yıl en az bir kere olmak üzere “Bakanlar

¹²⁰ Radikal Gazetesi 17.01.2001

¹²¹ Anadolu Ajansı 11.09.2001

¹²² Hürriyet Gazetesi 26.04.2002

¹²³ Radikal Gazetesi Avni Özgürel 20.05.2002

¹²⁴ Hürriyet Gazetesi 05.01.2003

Konseyi” toplanacak, bu bakanlar konseyinde Dışişleri, Enerji, Ticaret, Bayındırlık, Savunma, İçişleri ve Ulaştırma bakanlıkları yer alacak bu bakanlar yılda bir kez toplanarak ortak eylem planı hazırlayacak ve hazırlanan bu eylem planı Bakanlar Konseyinde ele alınıp kapsamlı bir çerçeveye oturtulduktan sonra iki ülkenin Başbakanının eş başkanlığında yapılacak toplantıyla uygulamaya geçirilecektir. Ayrıca Türkiye ve Suriye arasında taşımacılık yapan tırlara uygulanan vergilerin kaldırılmasına karar verilmiştir.¹²⁵ Ayrıca karşılıklı olarak iki ülke arasında vizeler kaldırılmıştır. Suriye Dışişleri Bakanı Velid Muallim Türk halkına seslenerek “ Şimdiden ‘Suriye’ye hoş geldiniz’ diyorum. Suriye’ye geçişleriniz İstanbul’dan Ankara’ya geçişleriniz gibi olacaktır. Aynı şekilde Suriye vatandaşları da Halep ile Şam arasında gidiş geliş yapar gibi Türkiye’ye giriş çıkış yapılabileceğini söylemiştir.”. Muallim bu gelişmelerin, ilişkiler halklar seviyesine yansınca daha da pekişeceğinin en büyük göstergesi olduğunu belirterek, “Ticari İşbirliği hacminin giderek daha da arttırılması, enerji işbirliğinin geliştirilmesi, elektrik, doğal gaz, su...” konularında da işbirliğini doğuracaktır.¹²⁶

Burada dikkat etmemiz gereken husus daha kısa bir süre önce savaşın eşini gelen iki ülke bu kadar hızlı yol alarak yalnızca kendileri için değil bütün coğrafyada barışı tesis etmek adına arabuluculuk dahil işbirliğini öne çıkaran bir çok çalışmaya imza atmasıdır. Beklide bu sürecin temelinde Türkiye’nin, su konusunda Suriye’nin endişelerini gidermesi önemli rol oynamıştır.

3.8. GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

Temel hedefi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan GAP, çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan

¹²⁵ Yenişafak Gazetesi 24.02.2010

¹²⁶ Zaman Gazetesi 16.09.2010

bir bölgesel kalkınma projesidir.¹²⁷ Proje alanı Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan dokuz ili kapsamaktadır (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak). Verimli Hilal veya Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan bu bölge, insanlık tarihinde medeniyetin beşiği olarak bilinmektedir. GAP Bölgesi, tarih boyunca Anadolu ve Mezopotamya toprakları arasında geçişi sağlayan bir köprü görevi görmüştür.

Türkiye'nin iki önemli akarsuyu Fırat ve Dicle Nehirleri GAP Bölgesi'nden geçer. Doğu Anadolu Bölgesi'nden kaynaklanan bu iki nehir, sularını Basra Körfezine boşaltır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin diğer bölgelerine oranla daha az yağış almaktadır. Bu nedenle öncelikle bölgenin çok zengin su kaynaklarından olan Fırat ve Dicle Nehirleri sularının, sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi ve bu arada düzensiz akışı olan bu iki nehrin sularının dizginlenmesi düşünülmüştür. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Projesi su ve toprak geliştirilmesine dayanan bir proje/program olma özelliği taşımaktadır bu kapsamla Fırat ve Dicle nehirler havzalarında enerji ve elektrik üretimine yönelik 13 ayrı projenin toplamı olarak planlanmıştır. Bu projelerle birlikte bölgede 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1.82 milyon hektar alanda sulama şebekesi yapılması öngörülmüştür. 1989 yılında GAP Master Planı'nın hazırlanması ile beraber tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel altyapı yatırımlarını da içeren Güneydoğu Anadolu Projesi adeta entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüşmüştür. Daha sonraları bunlara ek olarak Güneydoğu Anadolu Projesi uygulamalarında sürdürülebilir kalkınma felsefesi benimsenmiş ve bu çerçevede insani gelişme, katılımcılık, eşitlik ve adalet ilkeleri temel alınmıştır. Özetlersek GAP bugün, su kaynakları geliştirme programı ile birlikte tüm sektörlerdeki yatırımları da içine alan sürdürülebilir insani kalkınmaya dayalı entegre bir bölgesel bir kalkınma projesi olarak uygulanmaktadır. GAP'ın tam olarak tamamlanması ile birlikte; 1.82 milyon hektar alanın sulanması, yılda 27 milyar kilovat-saat elektrik üretimi, kişi başına gelirden % 209 artış ve 3,8 milyon kişiye istihdam olanağı hedeflenmektedir.¹²⁸ Tartışmasız olarak bu veriler bir ülkenin yalnızca bölgesel

¹²⁷ Mehmet Tomanbay, "Turkey's Approach to Utilization of the Euphrates and Tigris Rivers", *Arap Studies Quarterly*, c.XXII, no:2, İlkbahar 2000, s.80

¹²⁸ (www.gap.gov.tr)

gelişimine değil topyekün ülkenin standartlarının arttırılmasına katkı sağlamaktadır. Bu böyle olunca da Türkiye'nin güney komşuları ile sorun yaşamaması kaçınılmaz bir hal almıştır. Suriye ve Irak'ın GAP'a başlangıçta karşı çıktıkları gözlemlenebilir. Bunun en büyük nedeni ise söz konusu ülkelerin bu projenin kapsamında uygulanacak olan düşüncelerin, onların mevcut durumda elde ettikleri su miktarını azaltacağıdır.¹²⁹

Suriye'nin özellikle de Ürdün ve İsrail ile yaşadığı su sürtüşmelerinin, bu projenin uygulanmasıyla daha da kızışacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bunun açılımı ise Türkiye'nin de bu konuda İsrail gibi tek taraflı hareket edebileceği noktasında anlam kazanmaktadır. Ancak bu durum hiç de düşünüldüğü gibi olmamış, aksine GAP'ın temel amaçlarından biri olan Fırat ve Dicle'nin su akışının kontrol altına alınması ve su miktarından maksimum düzeyde faydalanılması sonucu Suriye'ye ve Irak'a aktarılan suyun bu ülkelerin de en iyi şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Üstelik yapılmış antlaşmalar gereği Türkiye'nin aksi bir eylemde bulunması düşünülemezdi. Yani Uluslararası literatürde "sınır aşan" sular olarak kabul edilen Fırat ve Dicle Nehirleri'nin sularının kullanımında, kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak devletlerinin hükümetlerinin de payı olduğu kabul edilmiştir.

GAP kapsamında işleme konan Atatürk Barajı'nın yapımı esnasında, özellikle de Suriye ile ve yine Suriye noktasında Irak ile siyasi çatışmalar yaşanmıştır. İlk olarak Suriye kendisine aktarılacak suyun azalacağı, ardından da bu sebepten Irak'a aktarılacak su miktarını azaltacağı yolunda fikrini beyan etmiş ve tartışmaya yeni bir boyut kazandırmıştır.

Bir anlamda herkesin kozlarını sonuna kadar kullanacağı durumu ortaya çıkmıştır. Başlangıçta, yani Atatürk Barajı'nın su tutmaya başladığı andan itibaren, Suriye ile Türkiye arasında diplomatik gerginlik yaratmış, bir süre karşılıklı olarak eleştiri ve tepki amaçlı beyanatlar verilmiştir. Ancak bu durum Türkiye'nin barajın dolumundan hemen sonra, düzenli olarak, yapılan antlaşmalar gereği Suriye'ye su aktarımını sürdürmesiyle değişmiş, ortam yumuşamıştır. Kısacası GAP aslında istenmeyen bir proje olmuş ancak gelecekte suyun en az petrol kadar önemli bir çatışma konusu olabileceği noktasında Türkiye açısından son derece mantıklı bir

---

¹²⁹ Şalvarcı, a.g.e., s.203.

eylem olma niteliği kazanmıştır. Bununla birlikte özellikle son yıllarda bölge ülkelerinin GAP'a olumlu ilgileri artmış ve birçok yetkili GAP'a ziyaretlerde bulunmuş ve birçok uluslararası kuruluşla ortak projeler yürütülmüştür.¹³⁰ Buda göstermektedir ki Türkiye bölge ülkelerinin endişelerini gidermekle kalmamış dünya da kabul gören örnek bir projeye imza atmıştır.

3.9. TÜRKİYE'NİN SU PROJELERİ

3.9.1 Üç Aşamalı Plan

Bu plan Türkiye'nin su sorununu çözmek için ortaya attığı somut önerilerden biridir. Amacı havzadan daha iyi yararlanılmasının sağlanmasıdır. Bu plan Fırat ve Dicle nehirlerinin optimum, eşitlikçi ve sorumlu kullanımı üzerinde durmaktadır. Bu plan ilk kez Türkiye, Irak ve Suriye'nin katıldığı Ortak Teknik komitenin beşinci toplantısında sunulmuş, daha sonra da 26 Haziran 1990'da Bakanlar seviyesindeki toplantılarında tartışılmış, 1993'te ise Suriye ve Irak arasında ele alınmıştır. Kısaca bu plan, her üç ülkenin toprak ve su kaynaklarını ortak şekilde belirlenmesi ve belirlenen su kaynaklarının ihtiyaçları doğrultusunda Türkiye, Suriye ve Irak arasında dağıtılmasını öngörmektedir.¹³¹ Tabii ki amaç yukarıda söylediğimiz gibi su sorununa ilişkin bir çözüm yolu bulmaktır. Adından anlaşılacağı gibi üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada; su kaynaklarının ayrıntılı bir biçimde envanterinin çıkarılmasını öngörmektedir. Yalnızca bu aşamada su potansiyelinin belirlenmesi değil bunun yanında, potansiyeli etkileyen sıcaklık, yağış ve buharlaşma durumlarının incelenmesi ve elde edilen verilerin üç ülkenin ortak kullanımını içerir. İkinci aşamada ise toprak envanterinin çıkarılmasıdır. Toprak envanterinden kastımız;

- Toprak kaynaklarının belirlenmesi,
- Toprak sınıflamasının yapılması,
- İnşa halinde, planlanma aşamasında ve işletme halinde olan projelerin su ihtiyaçlarının hesaplanması,

¹³⁰ (www.gap.gov.tr)

¹³¹ Ali İhsan Bağış, "Turkey's Hydropolitics of the Euphrates – Tigris Basin", *International Journal of Water Resources Development*, Vol. 13, No. 4, 1997, s.579

-Belirlenen bu su ve toprak kaynaklarında eşgüdüm sağlanması ve kullanılması

-Toprakların sulanması ve kullanılmış su imkânlarının hesaplanması,

Üçüncü aşamada ise tespit edilmiş olan su ve toprak kaynaklarının bir arada değerlendirilmesi ve bir sonuca ulaşmaya çalışılmasıdır. Bu aşamada planlanmış ve devam eden projelerde su kaybını en aza indirmek için modern ve rehabilite edilecek yatırımlar ve yöntemler belirlenecek ve bunlar için yaygın olarak kullanılacak sulama tipinde karar kılınacaktır. Ayrıca Fırat ve Dicle Nehirlerinin havzaları içersine su arzı ve talebini dengelemek için Dicle Nehrinden Fırat Nehrine su nakli analizleri yapılacaktır. Arıca bu plan, su ve toprak kaynaklarının envanteri sırasında yapılan çalışmaların birleştirilmesi ve ülkelerin kaynak planlarını da içeren geniş bir plan hazırlanmasını ve bu büyük plana göre arz ve talebe ilişkin dengeyi sağlamaya yönelik modeller geliştirilecektir. Burada önemli olan su ve toprak kaynaklarının belirlenmesinde kullanılan yöntemlerin ortak sonuçlara ulaşması bunun içinde kullanılan ölçülerin ve verilerin ortak kullanılmasıdır. Böylece bir bilgi bankası kurulabilir. Ülkelerin arasındaki farklılıklara dikkat edilmeli ve bütün tarafların kabul ettiği bir yöntem kullanılmalıdır. Türkiye; bu plan sayesinde diğer ülkelerle birlikte gerçekçi, bilimsel bir yöntemler su ihtiyaçlarının belirlenmesiyle eşitlikçi, gerçekçi ve uygun değer bir su kullanımımızın olabileceğine inanmaktadır.¹³² Tartışmasız su konusunda bir anlaşmaya varılması ve bu planın başarılması Türkiye, Suriye ve Irak arasında ki güveni arttıracak ve devletlerarasındaki ilişkileri başka alanlarda da gelişmesini sağlayacaktır.

3.9.2. Barış Suyu Projesi

1986 yılında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından ortaya atılan “Barış Suyu Projesi” uzun dönem Ortadoğu’nun gündeminde geniş yer tutmuştur. Türkiye’nin ortaya attığı ve Ortadoğu su sorununa ciddi anlamda katkısı olacak bir projedir. Türkiye’nin iç suları olan Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden, Türkiye’nin tüm ihtiyaçları düşüldükten sonra kalan suyun bir bölümünün oluşturan ve günde 6

¹³² Bağış, a.g.e. s. 579

milyon m³'e tekabül eden suyun, Arap ülkelerine ulaştırılmasını öngören bir projedir. Bu projenin ilk inceleme çalışmaları 1986 yılında yapılmıştır. Genel anlamda düşünüldüğünde Barış Suyu Projesi ile Ortadoğu ülkelerinin su ihtiyaçlarının bir bölümünü karşılamakla birlikte aynı zamanda, bölge ülkelerini büyük bir proje etrafında toparlayarak işbirliği ve güven ortamının oluşturulması, bu güven ortamıyla birlikte bölge ülkeleri arasında ki iletişimin artması ve bölgenin istikrarına katkı sağlanması hedeflenmiştir. Barış Suyu Projesinin yaklaşık olarak maliyeti 20 milyar dolar olarak tahmin edilmiş, bölge ülkelerinin çalışmaları ile yerel malzeme ve işçinin kullanımı ile gerçekleşmesi planlanan bu proje global ölçekte önemli bir altyapı projesi olmasının dışında hedefledikleri açısından Ortadoğu'da barışa da hizmet etmesi beklenen bir projedir.¹³³

Projenin içeriğine göz atacak olursak Barış Suyu Projesi iki bölümden oluşmaktadır, bu bölümler doğu ve batı hattı diye isimlendirilmiştir. Batı hattı su projesi, Seyhan Nehri'nin Akdeniz'e akan sularının Seyhan, İslâhiye, Kilis (Türkiye'de), Hama, Humus, Halep, Şam (Suriye), Amman (Ürdün), Yambu, Medine, Mekke, Cidde, (Suudi Arabistan) güzergâhını izleyecek toplam uzunluğu 2700 km, kapasitesinin 3,5 milyon m³/gün akış hızlı, maliyeti 8,5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. 1 m³ suyun maliyeti 0,84 ABD doları olacağı hesaplanmıştır. Doğu hattı ise Ceyhan Nehri'nin Akdeniz'e dökülen sularının Ceyhan, Kilis, (Türkiye), Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE'ye kadar uzanan 3900 km. uzunluğunda bir güzergâhtan ibaret olması düşünülmüştür. Doğu hattının kapasitesi 2,5 m³/gün, maliyeti 12 milyar ABD doları, 1 m³ suyun maliyeti 1.07 ABD doları olacağı hesaplanmıştır.¹³⁴ Bununla birlikte projenin yatırım bedeli yüksek olduğu için boru hattının Suudi Arabistan ve Körfez bölgesine uzatılması yerine su sıkıntısının en yoğun yaşandığı Ürdün'e kadar getirilmesi, böylece daha kısa bir hatla yetinilerek maliyetinin düşürülmesi bazı uzmanlarca teklif edilmiştir ki özellikler maliyetlerin düşürülmesi anlamında gerçekçi bir öneridir. Proje ile iletilmesi öngörülen yıllık su miktarı 2,19 milyar m³ olup Ürdün Nehri'nin yıllık ortalama su kapasitesinin 1,6 katıdır. Bu yönüyle özellikle Ürdün ve Filistin'deki su açığının karşılanmasında önemli rol oynayacağı kesindir. Projeye ilişkin ön inceleme

¹³³ Bilen, a.g.e. s. 142

¹³⁴ Zehir, a.g.e. s. 195

aşamasındaki çalışmaların Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde yapılacak ek çalışmalarla geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu aşamada dahi Barış Suyu Projesi'nin gerek inşaat, gerekse işletmeye alındıktan sonraki mikro-ekonomik etkileri akademik çevrelerin ilgisini çekmiş, Osaka, Toronto ve Pensilvanya üniversiteleri tarafından ekonomik araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu araştırmalar ile projenin Ortadoğu ülkelerinde yaratacağı olumlu ekonomik etkiler ortaya konmuştur¹³⁵ Barış Suyu projesi fizibilite çalışmalarını Dışişleri Bakanlığı, Ekonomik İşler Genel Müdür Yardımcısı başkanlığında bir Türk heyeti ile ön fizibiliteyi yapan “Brown and Root” isimli ABD şirketi yetkilileri, öngörülen ülkelerin yetkililerine sunmuşlardır. Hepsini ilk başta olumlu yaklaşımın rağmen, İsrail'in projeye dâhil olmasına, Arap ülkeleri karşı çıkmışlardır. İsrail projeye kendi ülkesinin katılmaması durumunda projenin gerçekleşmesini engellemek için finansal destek verecek kuruluşlara baskı yapacağı tehdidinde bulunmuştur. Arap ülkeleri, İsrail'in projeye katılmasının yanı sıra maliyet konusunu da projeyi reddetmek için gerekçe olarak kullanmışlardır. Fizibilite etüdünde, Barış Suyu Projesi ile götürülecek suyun m³ maliyetinin en fazla 1.07 dolar olacağı, deniz suyundan elde edilen suyun metre küpünün ise 5 dolara mal olduğu belirtilirken Körfez ülkeleri, Barış Suyu Projesi ile temin edilecek suyun daha pahalıya mal olacağını öne sürmüşlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) Elektrik ve Su Bakanı Temmuz 1991'de su arıtma tesisleri daha ucuza mal olduğundan, Körfez ülkelerinin Barış Suyu Projesini dondurmaya karar verdiklerini, projenin 24 milyar dolara mal olacağını, bu şekilde 1 galon suyun 1,3 dolara mal olacağını, oysa arıtılmış suyun 1 galonunun 0,8 dolar olduğunu belirtmiştir. Bu ülkelerin projeyi kabul etmemelerinin asıl nedeninin, su konusunda Türkiye'ye bağımlı olacakları endişesi olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte bu proje ile yerleştirilecek olan boru hatlarının yalnızca Türkiye'nin değil, üzerinden geçtikleri ülkelerin denetiminde olması, Ortadoğu gibi siyasal istikrarın tam olarak kurulamadığı bir bölgede boru hatlarının sabotajlara açık olması, projenin Arap ülkeleri tarafından kabul görmemesinin başka bir nedeni olarak söylenebilir.¹³⁶ ABD'nin tanınmış mühendislik ve müteahhitlik firması Brown and Rood, Barış Suyu projesi için

¹³⁵ Bilen, a.g.e. s. 143

¹³⁶ Koluman, a.g.e. ss.84-85

hazırladığı fizibilite raporunda Türkiye'nin bu projeyi gerçekleştirmesi halinde yılda yaklaşık 15 milyar dolar gelir elde edeceğini belirtmiştir.¹³⁷

Barış Suyu Projesine olumlu, olumsuz birçok tepki olmuştur. Büyük su sıkıntısı içinde olan ve ilerde bu problemleri daha da artacak olan Ürdün ve Filistin projeyi desteklemelerine karşın, Arap kamuoyunda girişimleri ile konu amacından saptırılarak, Türkiye aleyhine bir kampanyaya bürünmüştür. Netice itibariyle Türkiye'nin siyasi ihtiraslardan uzak, bölge barışına ve ekonomisine katkı sağlayacak iyi niyetli bu projesi, Ortadoğu'nun girift yapısında politik bir malzeme yapılmış ve amacından saptırılmıştır.

3.9.3 Manavgat Çayı Su Projesi

Manavgat çayı, 82 km uzunluğundadır. Manavgat ilçesini geçtikten 7 km sonra Akdeniz'e dökülür. Manavgat suyu temizlenip kullanılması kolay çok kaliteli içme ve kullanma suyudur. Akdeniz'e döküldüğü noktada ortalama debisi 140 m³/sn'dir. Manavgat Çayı projesine, Akdeniz çevresinde su sıkıntısı çeken ülkelere su ihracatı yapmak için planlanmış ve yapımına 1990 yılında başlanmıştır. Projenin bitirilmesi halinde maliyetini iki yılda finanse edeceği tahmin edebilmektedir.¹³⁸ Akdeniz ülkeleri bu projelerle yakından ilgilenmektedirler, bunun yanı sıra Antalya yöresinde ki turistik tesisler bu projenin potansiyel müşterileri konumundadır. Manavgat Projesinin başarıya ulaşması durumunda benzer projelerin de hayata geçirilmesi ve İstanbul, İzmir gibi şehirlerimize de su sağlanması mümkün olabilir. Bu proje ile en ciddi biçimde İsrail ilgilenmiştir. İsrail Manavgat Çayından su temin etmekle yakın gelecekte baş göstermesi beklenen ve ciddi bir krize neden olabilecek kuraklık sorununda kendini biraz olsun rahatlatmak istemektedir. Bu proje ile taşınacak suyun İsrail'in su ihtiyacının % 5 ile % 10'unu karşılayacağı tahmin edilmektedir. Henüz fiyat olarak tam bir anlaşmaya varılmamış olsa da, Türkiye ikili ilişkilerine önem veren İsrail, verilen rakamın deniz suyu arıtma maliyetinden düşün

¹³⁷ Zehir, a.g.e s.196

¹³⁸ Zehir, a.g.e., s. 156

olması ve Ürdün ile Ürdün Nehrinin kullanımı konusunda ki şiddetli rahatsızlıkların dozunu azaltmak açısından proje üzerinde çalışmaktadır.¹³⁹

Deniz kıyısında bitirilmiş olan su yükleme terminaline, Manavgat barajından verilecek günde 500.000 m³ su talep edene satılabilecektir. Proje bu suların 250.000 m³'ünü işlemden geçirerek içme suyu, kalan 250.000 m³'ü ise kullanma suyu olarak sunacaktır. Yükleme terminalleri, 250.000 tonluk tankerlere saniyede 15,6 m³ su dolduracak şekilde inşa edildi. Talebin fazla olması durumunda arzı sağlanan su miktarı artırılabilir.¹⁴⁰ Genel anlamda düşünüldüğünde Manavgat Suyu Projesi ve diğer Türk Projeleri, Türkiye'nin yalnızca Dicle- Fırat Havzası değil bölgenin tamamının su sorununa eğilme ve çözüm üretme çabasında olduğunun en iyi göstergeleridir. Türkiye, Ortadoğu'da kendisini doğrudan etkilemese de su sorununun olduğu alanlara yönelik projeler geliştirerek su sıkıntısını aşmanın yollarını aramaktadır.

3.10. ALTERNATİF SU PROJELERİ

3.10.1. Atık Suların Arıtılması

Atık suların içerisinde birçok kimyasal madde, organik maddeler ve mikro organizmalar bulunmaktadır. Atık sular doğaya bırakılmadan ya da yeniden kullanıma açılmadan önce kısmen veya tamamen arıtılmak durumundadır. Arıtılmış olsa dahi atık suların içme suyu olarak kullanılması zordur. Bunun yerine atık sular gerek kullanma suyu gerekse tarım ve sanayide kullanılmaktadır. Atık sular dediğimiz kullanılmış suların tekrar arıtılarak kullanılması su sorununa büyük katkı sağlayacaktır. Yalnızca Ortadoğu değil bütün dünyada su kaynaklarının çoğu sulamaya ayrılmaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu'da tarımda arıtılmış suların kullanımı neticesinde içme suyu için kullanılacak su miktarı çok daha fazla olacaktır.¹⁴¹ Bu konuda özellikle Ortadoğu'da İsrail atık suların yeniden kullanımı konusunda büyük bir atılım içersindedir. İsrail 2020 yılına kadar tüm doğal suları içme suyu için tahsis

¹³⁹ Kolman, a.g.e., s. 86

¹⁴⁰ Pamukçu, a.g.e., s.295

¹⁴¹ Bilen, a.g.e., ss. 144-145

ederek tarım ve saniyede arıtılmış suları kullanmayı planlamaktadır. Arıtılan suların kalitesi ve hangi tarım ürünlerinde ne şekilde kullanılabilceği ile ilgili ayrıntılı çalışmalar yürütmektedir. Piyasaya direk olarak sunulan sebze ve meyve gibi ürünlerde yüksek standartlarda arıtılmış atık su kullanılmasını öngörürken, pamuk, şekerpancarı gibi endüstriyel bitkilerin üretiminde daha düşük standartlarda arıtılmış su kullanmayı öngörmektedir. 300 milyon m³ atık suyun 100 milyon m³'ünü yüksek kalitede, diğer 100 milyon m³'ünü ise daha düşük kalitede arıtmaktadır. İsrail arıtılan bu 200 milyon m³'ü yukarıda belirttiğimiz gibi farklı tarım alanlarında kullanılmaktadır.¹⁴² Bu konuda belirtmemiz gereken diğer önemli hususta atık suların arıtılmasının belirli bir sanayi gelişmişlik düzeyine ve dolayısıyla maddi gelir düzeyine bağlı olmasıdır. Ortadoğu'da bu projeyi hem sanayi gelişmişliği hem de ihtiyacına binaen İsrail olmuştur.

3.10.2. Buzdağı Projesi

Ortadoğu da artan su talebi ve buna bağlı su ihtiyacına karşılamak için önerilen projelerden biride buzdağları projesidir.¹⁴³ Buzullarla kaplı Antarktika kıtasındaki buzdağları dünyanın tatlı su rezervlerinin dörtte üçünü oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan sonra buzdağlarının nasıl çekeceği sorunu üzerinde durulmuş ve buzdağlarının çelik halat ağı örerek gemilerle çekme fikri üzerinde durulmuştur. Buzdağlarının kutuplardan daha sıcak bölgelere doğru erime sorununu çözmek için ise özel koruyucu spreylere geliştirilmesi ve böylece devasa kütlelerin koruyucu spreyle kaplanarak ve çelik halatlarla örülerek taşınması öngörülmektedir. Aslında bu proje ilk bakışta çok pahalı bir alternatif olarak algılanabilir ancak Suudi Arabistan'da yapılan deniz suyunu arıtma tesislerinde bir ton su için 5 dolar harcandığı düşünüldüğünde bu projenin daha ucuza gerçekleşeceği düşünülmektedir. Fakat şu da bir gerçektir ki şuna için bu proje sadece bir düşünce olarak karşımızda durmaktadır. Ama gelecek için bütün alternatifler göz önünde bulundurulmalı ve düşünülmelidir.

¹⁴² a.g.e., ss. 145-146

¹⁴³ Gleick, a.g.e., s.114

3.10.3. Desanilizasyon Projesi

Ortadoğu'da su sorunu uzun vadede çözebilecek alternatif projeler düşünüldüğün de Desanilizasyon¹⁴⁴ projesi önemli seçeneklerden biri olarak karşımıza çıkar. Pahalı bir proje olsa da birim maliyetleri düşürmek için çalışmalar yapılmaktadır, Ortadoğu'da bu tekniği kullanan İsrail ve Suudi Arabistan gibi ülkeler vardır. İsrail bu yöntemi kullanarak yıllık 10 milyon m³/yıl ilave su elde etmektedir. Suudi Arabistan ise yaklaşık olarak yıllık su ihtiyacının % 20 - % 30'unu bu yöntemle karşılamaktadır.¹⁴⁵ Tuzdan su arındırma yöntemi bölgede uzun vadeli su temini için önemli bir projedir. Özellikle birçok Körfez ve Doğu Akdeniz ülkesi için deniz suyunu kullanabilme potansiyeli oldukça yüksektir. Fakat bu yöntemle elde edilen su özellikle enerji maliyetlerinin de yüksek olması hasebiyle tarımda kullanılmaya elverişli değildir. Ancak bu yöntemle elde edilen su, içme suyu ve endüstriyel alanda ihtiyacı karşılamak için kullanılabilir. Desanilizasyon Projelerinde kömür ya da doğalgaz kullanılarak elektrik ve tatlı su üretimi yapılmaktadır. Bu sistemle tuzlu suyun tuzdan arındırma işleminin en düşük maliyeti 40 sent / m³ ile 60 sent / m³ arasında değişiklik göstermektedir.¹⁴⁶ Deniz suyunun arındırılması ile ilgili yeni bir teknoloji geliştirilmesi ve maliyetlerin düşürülmesi durumunda tartışmasız denize kıyısı olan birçok ülke bu yöntemle temiz su elde olanağı yakalayabilecektir.

Alternatif olarak isimlendirdiğimiz bu projeler genelde dünyada özelde Ortadoğu su sorununa çözüm bulabilmek için düşünülen çözüm önerileridir. Ancak şu da bir gerçektir ki bu projeler şuan için gerek teknolojik gelişmişlik düzeyi gerekse maddi gerekçelerle bütün Ortadoğu'ya çare olacak bir görüntü arz etmemektedir.

¹⁴⁴ Desanilizasyon, deniz suyunun arıtılması anlamına gelmektedir.

¹⁴⁵ Joseph Vardi, Rafi Benvenisti, *Development Option for Cooperaiton: The Middle East – East Mediterranean Region 1996*, Jerusalem, Govt. of Israel, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Finance, 1995, ss. 4-34

¹⁴⁶ Fishelson Gideon, "Addressing the Problem of Water in the Middle East", , S. L. Spiegel, and D. J. Pervin (eds.), *Practical Peacemaking in the Middle East, Volume 2: The Environment, Water, Refugees and Economic and Economic Cooperation and Development*, New York, Garland Publishing, Inc., 1995, s. 129.

SONUÇ

Su sorunu dünyayı etkisi altına alan bir olgu sadece Ortadoğu için yükselen bir sorunu değil. Suyun yaşamsal bir kaynak olması ve yaşamın her alanını ilgilendirmesi, ekonomik ve sosyal yaşamın vazgeçilmezi durumunda olması, suyu dünyanın gündeminde tutuyor. Bunun son yıllarda daha da ilgilimizi çekmesinin nedeni suyun arzı ve talebi arasında ki dengenin son 50 yılda özellikle yarı kurak ve kurak bölgelerde bozulmuş, değişmiş olmasıdır. Tabii artan nüfusun mevcut su kaynakları üzerinde baskıyı arttırması da etkili oluyor bu dengenin bozulmasında ve bu etkinin en çok hissedildi yer Ortadoğu coğrafyasıdır.¹⁴⁷ Teknolojik gelişme ve çevre kirliliğine bağlı küresel ısınma ve nihayetinde su kaynaklarının kirlenmesi ve azalmasına da sebebiyet vermiştir. Bir de buna Ortadoğu coğrafyasındaki karmaşa eklendiğinde su paylaşımı daha da güçleşmektedir.

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, su sorununun basit anlamda bir takım teknik veya hukuki problemler çerçevesinde ifade etmek mümkün olmayacaktır. Daha doğrusu hangi açıdan olursa olsun, sadece gelişmelerin incelenmesi suretiyle olayların değerlendirilmesi, sorunun gerçek nedenlerini açıklamada yeterli olmayacaktır. Nedenler üzerinde anlaşmaya varılamadığı sürece de ne su ile birleşebilme özelliğine sahip ek sorunlar ve bunlarla ilgili muhtemel gelişmeler üzerinde ne de topyekûn bir çerçevede su sorununun geleceği üzerinde gerekli görüşleri sağlayamayız.¹⁴⁸

Ürdün Havzasında bugün geçmişte hazırlanan planlarda ortak nokta bulunamaması yüzünden su barışı diyeceğimiz bir anlaşmaya imza atılamamıştır. Fakat Dicle Fırat Havzasında durum biraz daha farklıdır Başta Türkiye'nin GAP çerçevesin yaptığı uygulamalara karşı çıkmış olsa da bugün Suriye ve Irak GAP'ı kabullenmiş ve yapılan ikili anlaşmalarla en azından su konusunda bir ortak mecra bulma eğilimindedirler. Bu bağlamda Türkiye'nin Üç Aşamalı Planı güven oluşturmak ve objektif koşulları saptamak açısından yararlı olabilir. Devletin

¹⁴⁷ Ayşegül Kibaroglu, "Ortadoğu'da Barışın ve Çatışmanın Sebepleri-Tarihi ve Geleceği", Konrad Adenauer Vakfı, *Ortadoğu'nun Siyasi ve Stratejik Durumu*, Ankara, Konrad Adenauer Yayınları, 2004 s.7

¹⁴⁸ Cengiz Okman, *Su Sorunu ve Orta Doğu'da Stratejik Durum*, Ankara, Bilkent Yayınları, 1998, s. 426.

gereksinimlerini gerçekçi bir şekilde saptanması ve hakça ve akılcı kullanım için göz önünde bulundurulması gereken kriterler bağlamında nihai bir tahsis yapılması şarttır.

Orta Doğu'da artık ihtilaf kıvılcımlarını, bol olan petrolden çok suyun alevlendireceği zaten mevcut sorunların üzerine eklemeli olduğu de adeta ateşe suyla gitmek kadar tehlikeli olacaktır. Evde ve işyerinde su kullanımını yöntemleri ve sulama teknikleri azami tasarrufu sağlayacak biçimde bir ahlak kuralı ve sosyal terbiye olarak hayata geçirilmelidir. Deniz suyunun tez elden tuzdan arıtılması gibi alternatif projeler için yapılan bilimsel deneylerin sonuçlandırılması ve bu konuda en ucuz yöntemin bulunması şarttır. Mevcut su kaynaklarından da sonuna kadar yararlanılması ve ülkeler arasında paylaşılması için gerekli ölçütlerin ve karar yetkisi olan otoritelerin oluşturulması kaçınılmazdır. Anlaşma olmayınca barış, barış olmayınca yaşam olmayacaktır. İşte bu noktada bu su paylaşımını, nadir olan kaynağın iktisat teorisine de bir atıfla “sınırsız olan ihtiyacın, sınırlı olan kıt kaynaklarla karşılanması” şeklinde ifade edebiliriz.

Aslında bu noktada Avrupa Kömür Çelik Teşkilatından da ayrılır. Ortadoğu'da öngörülen bütünleşme, bölgenin yapısına da uygun olarak konferanslar ve ikili anlaşmalarla geliştirilen ilişkiler ortak düşünce ve nihayetinde ortak hareket etme-uyum şekline dönüşebilir. Bu da aynı zamanda Ortadoğu su savaşı senaryolarını boşa çıkarır. Su, giderek sürüklendiği savaş nedeni olma konumundan çıkar ve yine yaşam, barış ve işbirliği aracı olur. Aslında bu, bölge ülkelerinin karar vermesi gereken bir olgudur. Şöyle ki, ya su projeleri ile adil bir paylaşım ve ortak su artırma projeleri ile yaşanacak olumlu ortam ile diğer problemlerini çözmek için bir fırsat yakalayacaklar, ya da susuz çatışma ve kavga içinde ve her gün biraz daha karmaşıklaşan problemleri altında ezileceklerdir.

Yukarıda belirtilen değerlendirmeler ışığında, Ortadoğu'da su sorununun çözümüne ilişkin tezin genelinde anlatılmaya çalışılan entegrasyon girişimlerinin en somut örneği, bölge devletleri arasında kurulacak/oluşturulacak bir yapı olsa gerek. Bu bağlamda, Ortadoğu'da doğal kaynakların dağıtımındaki eşitsizlik bölgesel girişimlerle engellenebilir. Bu nedenle bölgede bir “Su İnisiyatifi” oluşturulabilir. Bu fikir biraz zorlayıcı olabilir. Fakat 1951'de AKÇT kurulurken, kimse Almanya ve Fransa arasında bu denli bir uzlaşmanın olmasını bekleyemezdi. Ancak ortak çıkarlar

ve kıt kaynakların kullanımındaki mecburiyet iki ülkeyi bir çatı altında bir araya getirebildiği gibi, Ortadoğu’da da (ülkeler arasındaki her türlü sorunlara rağmen) su özelinde, bir birlik, bir girişim oluşturulması mümkündür.

AKÇT’den ilhamla Ortadoğu’da bir “su birliği” kurulabileceğini ifade ederken, AKÇT’nin üye devletlerarasındaki en önemli sorunun çözülmesi/ortadan kalkması sonrasında oluştuğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu nedenle Ortadoğu’da kurulması muhtemel bir su birliği, bölgede ülkeler arasında istikrarlı/sürekli bir politik işbirliğinin oluşması sonrasında mümkün olabilecektir. Bu bağlamda ülkeler bu girişimin sınırlarını iyi belirlemeli, geçmiş adaletsizlikler devam ettirilmemeli, bölgesel problemlere ilişkin refleksler, ön yargılar, intikam duygusu ortadan kaldırılmalıdır. 1990’larda Ortadoğu’da ekonomik kalkınma, çevre, mülteciler, silahların kontrolü ve su konularında koordinasyon kurması düşünülen “Ortadoğu Barış Süreci” başarısız olmuştur. Çünkü ikili görüşmeler esnasında taraflar arasında eski husumetler gündeme gelmişti.

Ortadoğu’daki sorunların temelinde kıt kaynakların paylaşılabilmesi esası vardır. Bu kaynaklardan petrol, bölgeye yönelik dış etkinin temel nedeni iken, su ise, bölgede devletlerin varlıklarının en önemli argümanıdır. Bu nedenle hiçbir devlet su kaynaklarının kullanımını, dağıtımını başka devletlerin inisiyatifine bırakmamaktadır, bırakmamaktadır. Dolayısıyla devletlerin su konusunda ortak hareket etmeleri hem varlıklarını devam ettirmeleri bağlamında, hem de bölgede barışın tesisine katkıda bulunması bağlamında elzemdir.

Ortadoğu’da su bağlamında bir girişim oluşturulması gerekmektedir, ancak bu girişimin AKÇT benzeri bir entegrasyon formatında olması pek de ihtimal görünmemektedir. Ortadoğu genel anlamda bir Arap coğrafyasıdır. Arap halkların otoriter rejimlere alışık olması, (Arap coğrafyasında yaygın olan premordial yönetim anlayışının bir sonucu olarak) halkın devlet işleriyle ilgilenmeyip, devlet işlerinin ekabir, zengin ailelerce takip edilmesi, demokrasi algısının dahi seçimlerde oy kullanmakla sınırlı kalması neticesinde¹⁴⁹ devletin halka hesap vermemesi; bütün bunların sonucu olarak, devlet erkanında “hesap vermeme”, “yetkiyi paylaşmama” gibi “mutlak egemen algısının” oluşması, bu devletlerin herhangi bir konuda

¹⁴⁹ Arap halkları arasında yaygın olan “otoriter yönetim algısı” ve “premordial yapı” ile ilgili detaylı bir analiz için bakınız; Akgün, , a.g.e., ss. 127-133.

egemenlik devrini kabul edip, bir entegrasyon örgütü kurulmasını, Ortadoğu'da neredeyse imkansız kılmaktadır.

Bu nedenlerle AKÇT özelinde Avrupa bütünleşmesinden ilhamla, Ortadoğu'da su bağlamında bir entegrasyon örgütü değil, AB'nin uyguladığı "su havzaları politikası" örnek alınabilir.

23 Ekim 2000 tarihli, 2000/60/EC sayılı Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi¹⁵⁰, 22 Aralık 2000'de yürürlüğe girmiştir. 1973-2000 yılları arasında su kirliliğinin azaltılması, su kalitesinin geliştirilmesi vb. spesifik problemlerle ilgili birçok direktif hazırlanmış, ancak zamanla bu direktiflerin beraberinde bir takım uyumsuzlukları da barındığı görülmüş, netice itibariyle tüm bu sorunları kapsayan bir direktifin hazırlanmasına karar verilmişti. Bu Direktif 2015 yılına kadar bahsi geçen sorunların giderilmesini amaçlamaktadır.¹⁵¹

AB Su Çerçeve Direktifi AB sınırları içerisindeki tüm suların (iç sular, geçiş suları, kıyı suları ve yeraltı suyu) korunmasıyla ilgili bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu bağlamda direktifin amaçları şöyle sıralanabilir;

- Su kaynaklarının daha fazla tahribatının önlenmesi, korunması ve iyileştirilmesi,
- Su kaynaklarının uzun vadeli korunmasıyla sürdürülebilir su kullanımının desteklenmesi,
- Yeraltı su kirliliğinin azaltılıp, daha fazla kirlenmesinin engellenmesi
- Sel ve kuraklık etkilerinin azaltılması (*direktif 1. madde*).

Direktifin üye ülkelerde uygulanmasında karşılaşılan bazı zorlukları aşmak amacıyla bir *ortak uygulama stratejisi* (Common Implimentation Strategy-CIS) belirlenmiş, bu stratejinin uygulanırılığının sağlanması amacıyla gereken ulusal mekanizmaların, Avrupa Komisyonu'na bildirilmesi ile (*direktif 3. madde*), Aralık 2003'e kadar oluşturulması kararlaştırılmıştı.

¹⁵⁰ "Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 Establishing a Framework for Community Action in the Field of Water Policy", (*OJ L 327, 22.12.2000*), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0060:EN:HTML>

¹⁵¹ S. Nilsson, S. Langaas, F. Hannerz, "International River Basin Districts under the EU Water Framework Directive: Identification and Planned Cooperation", *European Water Management Online*, 2004, ss. 1-2, http://www.ewaonline.de/journal/2004_02h.pdf

Direktif çerçevesinde su kaynaklarının başında gelen nehirlerin nasıl ıslah edileceği amaçlanmıştı. Bu amaçla nehir havzalarının ülke sınırları ile belirlenmemesi gerektiği, AB sınırları içerisinde tek nehir havzası politikasının uygulanmasını amaçlayan Direktif, entegre havza yönetimi modelini önermekteydi. Bu amaçla öncelikle uluslararası nehir havzalarını¹⁵² sayıları ve kapsamı belirlenmeliydi. Direktif AB sınırları dahilinde entegre bir yönetimi savunduğu için yalnızca nehir havzası tanımı yapmış, bunu da “yer altı suları ve sahil suları da dahil olmak üzere bir kaç havzanın oluşturduğu su ve toprak kütlesi” şeklinde tanımlamıştır. Direktifi uygulayabilmek ve entegre yönetimi oluşturabilmek için de üye ülkelerden kendi sınırları içerisindeki nehir havzalarını saptamaları ve ortak uygulamalar için ulusal mekanizmaları oluşturmaları istenmekteydi.

AB Su Çerçeve Direktifi'nin Ortadoğu'da uygulanabilmesi mümkündür. Özellikle direktifteki “entegre havza yöntemi”, kıt su kaynakları olan Ortadoğu'da su kaynaklarının kapasitesini ölçmek ve kullanmak bağlamında önemli bir girişimdir. AB Su Çerçeve Direktifi'nin temel yapısını, Direktif hedeflerine ulaşmada temel araç olarak ortaya konulan entegre havza yönetimi oluşturmaktadır. Buna göre; iç sular, geçiş suları, kıyı suları, belirlenecek havzalarda tanımlanacak ve yönetimleri havzalar bazında sürdürülecektir.

Benzer bir yöntem Ortadoğu'da da pekala gerçekleştirilebilir ve “Ortadoğu Su Havzaları Rejimi”¹⁵³ oluşturulabilir. Ortadoğu Su Havzaları Rejimi ile öncelikle Ortadoğu'daki su havzaları belirlenmesi, bu havzaların kapasitelerinin ölçülmesi gerçekleştirilmeli; ardından nehir havzalarının karakterize edilmesi ve su kaynaklarının karakterize edilmesi gibi aşamalar gerçekleştirilmelidir. Su kaynaklarının sınıflandırılması ve türlerinin belirlenmesinde; “yüzey suyu

¹⁵² Bir nehir havzasını uluslararası yapan unsur, birkaç ülkeyi kat etmesidir.

¹⁵³ Bu kavram tezimizde kurgulanan “nadirse paylaş” gibi tamamen bir kurgudur. Ancak bir kurgu olmaktan öte önemli bir anlama sahiptir. “Ortadoğu Su Havzaları Rejimi” kavramında kullanılan *rejim* terimine dikkat edilmelidir. Burada kavram bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. Yani *rejim*, uluslararası ilişkiler içerisinde aktörler arasında kurallar, istisnalar ve talimatlar çerçevesidir. Bu çerçeve, mütekabiliyet ilkesi üzerine kurulu işbirliği ilişkileri inşa etmeye yönelik ortak algılanan bir ihtiyacın kabul edilmesine dayanmaktadır. Bkz. Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul, Gökkuş, 2007, s. 518.

kaynaklarının niteliklerinin kararlaştırılması” ve “yeraltı su kaynaklarının karakterizasyonu” gibi safhalar da vardır.¹⁵⁴

Elbette ki, böylesi bir rejimin hazırlanması, amaçlarının, kapsamının belirlenmesi kolay değildir. Ancak rejimin oluşturulması kadar, hatta daha fazla oranda, rejimi işler kılmak daha zor olacaktır. Rejimin işleyişi, karar alma süreci, devletlerin üstlenecekleri roller ve masraflar gibi konular önemli tartışmalara yol açacaktır. Bu durumda, rejimin sağlanması adına ilk etapta BM’den ya da bölge ülkeleri üzerinde önemli etkileri olan diğer ülkelerden (Türkiye, ABD, hatta AB) de faydalanılabilir. Bu sayede bölge ülkelerinin iç karışıklıkları ve güven bunalımı gibi anlarda *tarafsız, göreceli güvenilir* ülke ya da uluslararası örgütler mutabakatın sağlanmasında önemli katkılar sağlayabilir.

Bir üst paragrafta bahsedilen işbirliği sağlanırsa, Ortadoğu Su Havzaları Rejiminin oluşması da büyük oranda sağlanmış olur. Ancak bu rejimin işleyişi tamamen bölge devletlerine bırakılamayacak kadar da ehemmiyetlidir. Bu bağlamda devreye bölge kamuoyu girmektedir. Kamuoyu olarak bahsedilen grup; yerel halkı, yerel ölçekli çiftçi birlikleri, tüketici birlikleri olabileceği gibi çeşitli devlet grupları, özel sektör, gönüllü kuruluşlar ve akademisyenleri de barındırabilir. Bu sayede rejimin halk nezdinde meşruiyeti sağlanmış olur. Daha da önemlisi bölge halkının su konusundaki bilgisi, suyun etkin kullanımına ilişkin dikkati, rejimin işlerliğine yönelik desteği artar.

“Ortadoğu Su Havzaları Rejimi” dünyanın en sorunlu bölgelerinden birisinde kurgulandığı için birçok zorluklarla yüzleşecektir. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

- Rejime konu olan su havzaları, sadece aynı etnisitenin (Araplar) yaşadığı bölgelerde değil, Türkiye, İsrail gibi farklı kültürleri kapsamaktadır,
- İsrail, birçok bakımdan rejimin oluşmasında önemli bir engel olacaktır. Gerek İsrail’in uyguladığı dış politika (bölgenin istikrarsızlaştırılması), gerek Arap-İsrail savaşları, gerekse İsrail’in bizatihi varlığı. Bu bağlamda rejimin oluşturulabilmesi bakımından

¹⁵⁴ Bu paragraf, yani Ortadoğu Su Havzaları Rejimi’nin uygulanması kısmı, AB Su Çerçeve Direktifi’ndeki uygulama kısmından (*direktif 2. madde*) esinlenerek hazırlanmıştır.

İsrail'in Arapları muhatap kabul etmesi, Arapların İsrail'i kabullenmesi önemlidir. Bu da elbet İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesi ile mümkün olabilir görünmektedir. Ancak ilk etapta taraflar arasında (sınır sorunları çözülmeksizin) su konusunda ortak algı oluşabilir. Hatta bu algı, genel anlamda İsrail-Arap sorununun çözümüne de katkı sağlayabilir. Böylesi bir uzlaşma da ancak bölge dışından yapılacak güçlü bir girişimle sağlanabilir.

- Rejime konu olan su, Ortadoğu'da birçok savaşın nedeni olmuştur. Bu nedenle devletler kolay kolay su kaynaklarını paylaşmak istemeyebilirler.

Tüm bu zorluklara rağmen, suyun bölgede kıt kaynaklardan olması, devletlerin varlıklarını idame ettirmelerinde önemli bir argüman olması nedeniyle, devletler böylesi bir kaynak için bir araya gelebilirler. Hayatta kalma/yaşama dürtüsü düşmanlıkların nedeni olduğu gibi, işbirliklerinin/barışın da en büyük etkenidir. Bu nedenle Ortadoğu'da su havzalarının ortak kullanımı için devletlerin bir araya gelmeleri, bir rejim oluşturmaları zor gibi görünse de imkansız değildir.

Deutsch'un "topluluk olma hissi" tanımından ilham alarak, Ortadoğu'daki devletler oluşturulacak bir su rejimi ile elde edecekleri kazanımları göz önünde bulundurlarsa, rejime ilişkin pozisyonları olumlu olacaktır. Muhtemel bir su rejimi ile Ortadoğu'da şu kazanımlar elde edilebilir;

- Su havzalarının debilerinde istikrar sağlanabilir. Bu sayede kuraklık önlenir ve şiddetli yağmurların yol açabileceği baskınlar engellenebilir.
- Suyun ortak kullanımı ile su kaynaklarının kirletilmesi, israfı önlenir,
- Su havzalarının ıslahı neticesinde Ortadoğu'da tarımsal kalkınma sağlanabilir, tarımda kullanılan gübrelerin yeraltı sularına yönelik etkisi nedeniyle gübre kullanımı gibi yöntemlerde ortak denetim sağlanabilir. Böylece su havzalarının yönetimindeki ortaklık tarım politikalarında uyuma, hatta ortaklığa kadar ilerleyen bir işbirliğine dönüşebilir,

- Su havzalarının ortak kullanımını ve yönetimini öngören rejimin başarılı olması halinde, bölgede devletler arasındaki sorunların çözümü de kolaylaşabilir.

Son olarak belirtilmesi gereken bir husus ise, bu rejimin nasıl uygulanacağıdır. Ortadoğu’da su havzalarının ortak kullanımına ilişkin bir rejim hazırlamak önemli olsa da, bu rejimi işler kılmak daha da önemlidir. Bu amaçla bir komisyon kurulabilir. Bu komisyonun oluşumu ve yapısına ilişkin farklı öngörüler tasarlanabilir, ancak asıl önemli olan Komisyonun yetkisidir. Su rejimini koordine edecek komisyona ait bazı özellikler şöyle sıralanabilir;

- Komisyon, Ortadoğu su havzalarının yönetiminde yegane otorite olmalıdır.
- Karar alma prosedürünü işlevsel kılmak amacıyla kararlar oybirliği yerine “nitelikli çoğunluk sistemine” göre alınmalıdır. Oybirliği ile karar alan yapılarda işlevsellik yerine üye devletler arasında denge oluşturma kaygısı vardır. Diğer taraftan salt çoğunlukla oylama ise, kritik kararların meşruiyetini tam olarak karşılamaz. Ancak nitelikli çoğunlukta, hem sayıca daha fazla üyenin onayı sağlanmış olur, hem de bir üyenin süreci tıkamaya yönelik girişimleri engellenmiş olur.
- Komisyonun bir merkezi olmalı ve bütün kararlar bu merkezde alınmalı.

KAYNAKÇA

“Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 Establishing a Framework for Community Action in the Field of Water Policy”,(OJL327,22.12.2000),<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0060:EN:HTML>

AKAMANDOR, Neşet vd., *Ortadoğu Ülkeleri Su Sorunu*, Ankara, TESAV, 1994

AKGÜN, Birol, *11 Eylül Sonrasında Dünya ABD ve Türkiye*, Konya, Tablet Kitabevi, 2006

ARI, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007

ARI, Tayyar, *Uluslararası ilişkiler Teorileri Çatışma Hegemonya İşbirliği*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002

ARVASI, Ömer, ÖZSAYGIR, Berk, “Politika”, Gamze Güngörmüş Kona (der), *Ortadoğu Asya ve Kesişen Yollar*, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2003

BAĞIŞ, Ali İhsan, “Turkey’s Hydropolitics of the Euphrates – Tigris Basin”, *International Journal of Water Resources Development*, Vol. 13, No. 4, 1997

BRUCHAS, J, *The Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses*, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1992.

BUHEIRY, Marwan, CONRAD, L. I, *The Formation and Perception of The Modern Arab World*, Princeton, The Darwin Press, 1989

BULLOCH J., DARWISH A., *Su Savaşları Ortadoğu’da Beklenen Çatışma*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1994

CANBOLAT, İsmail S., *Uluslararası Sistem Avrupa Birliği: Bir Dönüşümün Analizi*, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998

ÇALIŞ, Şaban, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, 4. baskı, Ankara, Nobel, 2008

ÇANDAR, Cengiz,*Ortadoğu Üzerine Aykırı Düşünceler*, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984

ÇEMREK, Murat, “İki Şehrin Hikâyesi: Arap Birliği ve İslam Konferansı Örgütü’nün, Irak Savaşı Karşısında Tutumları”, Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, *II. Körfez Savaşı*, Ankara, Platin Kitabevi, 2006

DAVISON, Roderic H., “Where is the Middle East?”, *Foreign Affairs*, Vol. 38, 1960

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 2003

DEDEOĞLU, Beril, *Ortadoğu Üzerine Notlar*, İstanbul, Derin Yayıncılık, 2002

DEDEOĞLU, Beril, *Adım Adım Avrupa Birliği*, İstanbul, Okumuş Adam, 2006

DEUTSCH, Karl W., vd. (eds.), *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton, Princeton University Press, 1957

DEUTSCH, Karl, *The Analysis of International Relations*, N.J, Prentice Hall, 1968

DURMAZUÇAR, Vedat, *Ortadoğu’da Suyun Artan Stratejik Değeri*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002

DURSUN, Davut *Ortadoğu Neresi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995

DURSUN, “Davut Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, *Stradigma*, 2003

ERGİL, Doğu, “Ortadoğu Su Savaşları”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, Ocak-Haziran, 1996

EVANS Graham, NEWNHAM Jeffrey, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul, Gökkuşbu, 2007.

FALKENMARK, Martin, “Global Water Issues Confronting Humanity”, *Journal of Peace Research*, Mayıs, 1990

GIDEON Fishelson, “Addressing the Problem of Water in the Middle East”, S. L. Spiegel, ve D. J. Pervin (eds.), *Practical Peacemaking in the Middle East, Volume 2: The Environment, Water, Refugees and Economic and Economic Cooperation and Development*, New York, Garland Publishing, Inc., 1995.

GLEICK, Peter H., “Reducing the Risks of Water Related Conflict in the Middle East, Practical Peacemaking in the Middle East”, S. L. Spiegel and D. J.

Pervin ed., *Volume 2: The Environment, Water Refugees and Economic Cooperation and Development*, London, Garland Publishing, 1995

HAAS, Ernst, *The Uniting of Europe*, Stanford, Stanford University Press, 1958

HAAS, Ernst, *Beyond the Nation State*, Stanford, Stanford University Press, 1964

KAPLAN, İsmail, *Dünyayı Su Savaşları Mı Bekliyor? Suyun Stratejik Dalgaları*, İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılık, 2007

KARLUK, Rıdvan, *Uluslararası Ekonomi*, 5. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1998

KİBAROĞLU, Ayşegül, “Ortadoğu’da Barışın ve Çatışmanın Sebepleri-Tarihi ve Geleceği”, Konrad Adenauer Vakfı, *Ortadoğu’nun Siyasi ve Stratejik Durumu*, Ankara, Konrad Adenauer Yayınları, 2004

KOÇAOĞLU, Mehmet, *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995

KOLUMAN, Aziz, *Dünya Su Sorunları ve Stratejileri*, Ankara, ASAM Yayınları, 2002

KONA, Gamze Güngörmüş (der), *Ortadoğu Asya ve Kesişen Yollar*, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2003

KONA, Gamze Güngörmüş, “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 8, 2004

KÖNİ, Hasan, *Su Sorununun Siyasal Boyutları, Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*, Ankara, TESAV, 1994

LASSA, Openheim, *International Law, A Treatise, Vol. I*, Eight Edition, London, 1955

LEWIS, Bernand “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12, 1964

LEWIS, Bernand *Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Sabah Kitapları, 2000

LINDBERG , Leon N., SCHEINGOLD Stuart A., *Europe's Would-be Polity: Patterns of Change in the European Community*, Englewood Clifs, Prentice-Hall, 1970

LOWI, Miriam R. "Rivers of Conflict, Rivers of Peace", *Journal of International Affairs*, Vol. 49, No. 1(online) <http://www.fco.gov.uk>

MITRANY, David, *A Working Peace System*, Chicago, Quadrangle Books, 1966

MITRANY, David, "The Functional Approach to World Organizaton", *International Affairs*, No. 3, 1948

MORAVCSIK, Andrew, "Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist", *Journal of Common Market Studies*, Vol. 31, No. 4, 1993

MORGENTHAU, Hans, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, 1967

NAFF, T, Matson, R.C, *Water in the Middle East: Conflict and Cooperation*, London, Boulder, 1984

NILSSON S., LANGAAS S., HANNERZ F., "International River Basin Districts under the EU Water Framework Directive: Identification and Planned Cooperation", *European Water Management Online*, 2004. http://www.ewaonline.de/journal/2004_02h.pdf

OKMAN, Cengiz, *Su Sorunu ve Orta Doğu'da Stratejik Durum*, Ankara, Bilkent Yayınları, 1998

ÖZDEN, Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara, TESAV Yayınları, 1996

PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003

PUNTIGLIANO, Andres Rivarola, , "Global Shift: The UN System and the New Regionalism in Latin America", *Latin Americann Politics And Society*, Vol. 49, No. 1

PAMUKÇU, Konuralp "Water Trade Between Israel and Turkey: A start in the Middle East Policy, Vol. X, No. 4, 2003.

PARLAK, Suat, *Ortadoğu'da Vaat Edilmiş Topraklar*, İstanbul, Bibliotek Yayınları, 1997

ROBINS, Philip, *Turkey and the Middle East*, Londra, Pinter/Royal Institute of International Affairs, 1991.

SAR, Cem, *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Yararlanma Hakkı*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970

KUT, Gün, "Ortadoğu Su Sorunu ve Çözüm Önerileri", Sabahattin Şen, *Su Sorun Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993

ŞENEL, Muzaffer, "Avrupa Birliğinin Ortadoğu Barış Sürecine Etkileri", M İbrahim Turhan (ed.), *Filistin Çıkmazından Çözüme*, İstanbul, Küre Yayınları, 2003

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000

ŞALVARCI, Yakup, *Pax Aqualis, Türkiye-Suriye- İsrail İlişkileri Su Sorunu ve Ortadoğu*, İstanbul, Zaman Yayınları, 2003

ŞEN, Zekai, *Ortadoğu'da Su Bereketli Hilal ve Türkiye*, İstanbul, Su Vakfı Yayınları, 2006

UYAR, Süleyman "Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi", www.econturk.org/dtp13.htm

TOKLU, Vefa, *Su Sorunu Uluslar arası Hukuk ve Türkiye*, Ankara, Turhan Kitabevi , 1999

TURAN, Ömer, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*, İstanbul, Yenişafak Gazetesi Yayını, 2003

TOMANBAY, Mehmet, "Turkey's Approach to Utilization of the Euphrates and Tigris Rivers", *Arap Studies Quarterly*, c.XXII, no:2, 2000

VARDI Joseph, Rafi Benvenisti, *Development Option for Cooperaiton: The Middle East – East Mediterranean Region 1996*, Jerusalem, Govt. of Israel, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Finance, 1995.

ZEHİR, Cemal, *Türkiye Ortadoğu Su Meselesi*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1998